

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

VI. KÖTET. — 7. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
PAUER JÁNOS

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA LEVELEZŐ TAGJA
FELETT.

Dr CZOBOR BÉLA

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1890. évi április hó 28-án tartott
összes ülésén.)

(Arczképpel.)

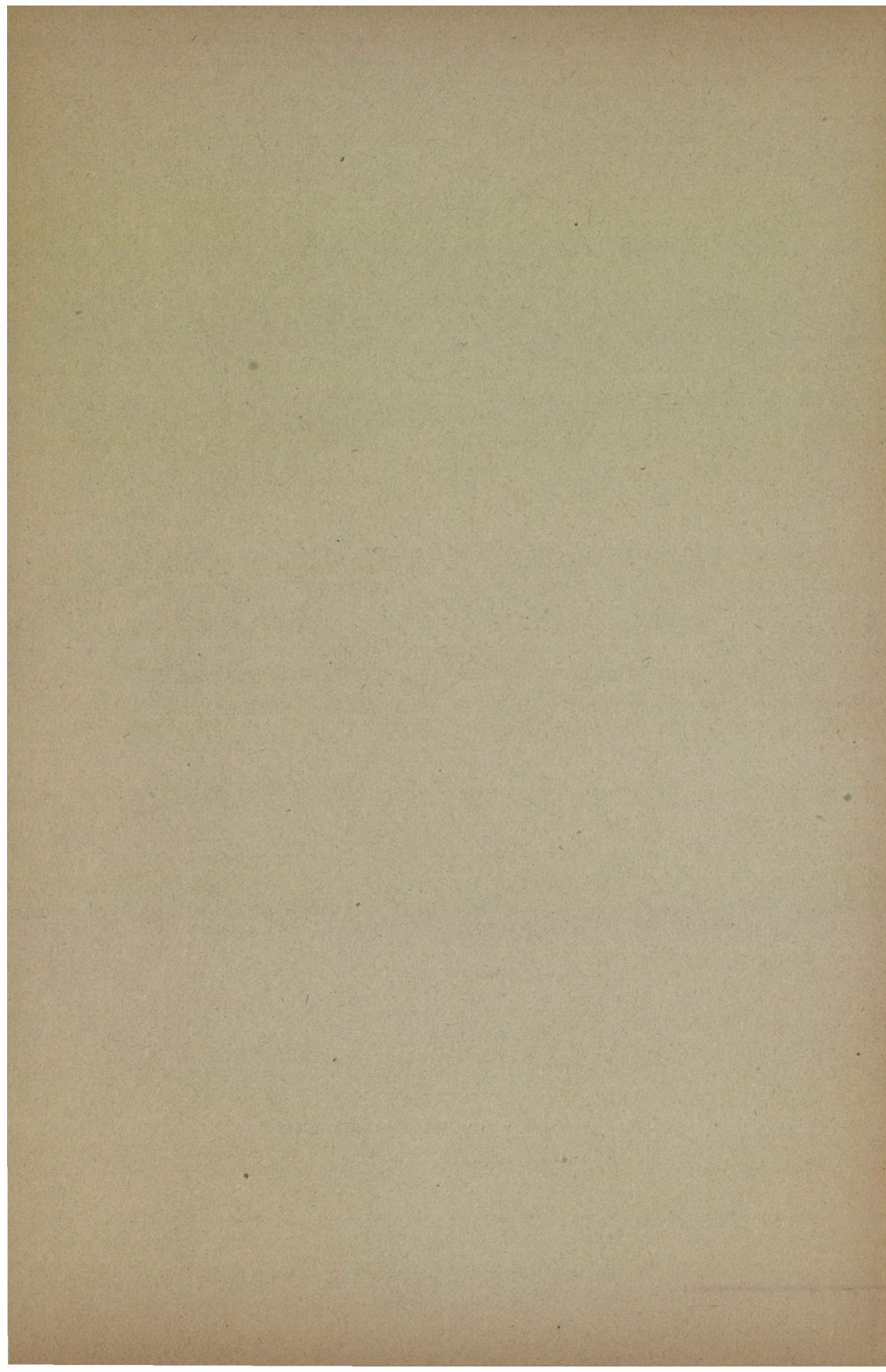
Ára 60 kr.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

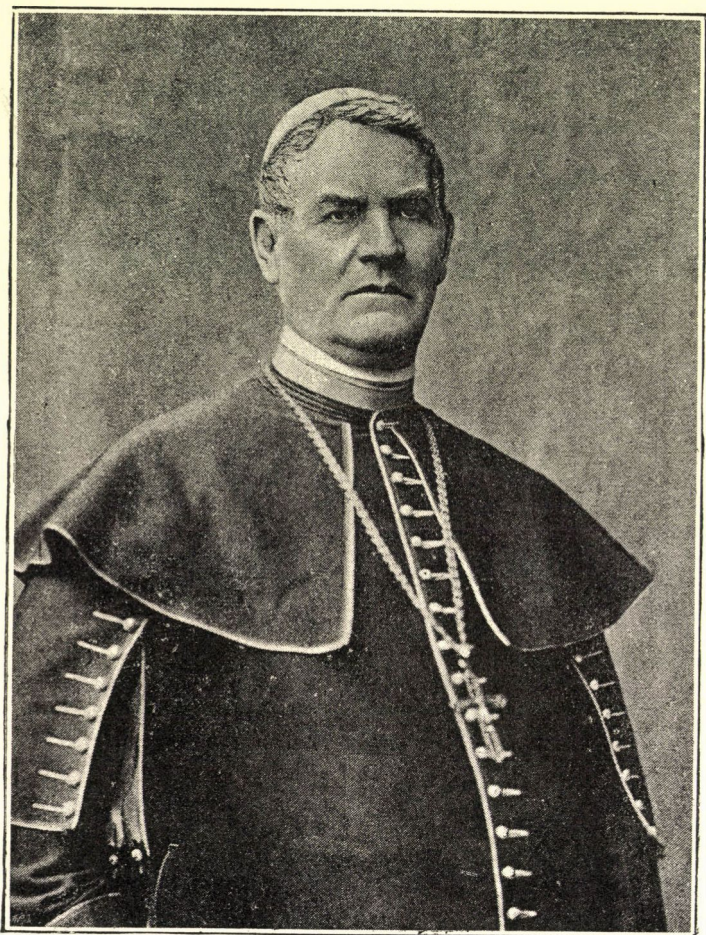
1890. 274

Daniel Paul Hough

EMLÉKBESZÉD

PAUER JÁNOS

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA LEVELEZŐ TAGJA
FELETT.

Dr CZOBOR BÉLA

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1890. évi április hó 28-án tartott
összes ülésén.)

(ARCZKÉPPEL.)

BUDAPEST.

1890.

PAUER JÁNOS LÉVELEZŐ TAG EMLÉKEZETE.

CZOBOR BÉLA L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1890. április 28-án tartott összes ülésén.)

Akadémiánk alapszabályaiban kegyeletes megemlékezést rendel elhunyt tagjai fölött, hogy tudományos életünk fejlődésére tényezőkép közreműködött munkásainak érdemeit, irodalmi hatását nagy vonásokban feltüntetve, a maga részéről is letegye az elköltözöttek ravatalára elismerése koszorúját.

Valahányszor ezen emelvényt gyászlepel borítja, s az emlékezet szövetnekét mellette meggyújtva, elhalt tagjaink szellemét magunk elé idézzük: méltó okunk van a könyezésre, mert ismét kidőlt sorainkból egy munkás kéz, pihenni tért egy tevékeny elme, minőkre e hazának nagy szüksége van. A ki — bárcsak porszemmel is — hozzájárult kulturális fejlődésünk nagyfontosságú kiépítéséhez, méltán megérdemli hálánkat, kegyeletünk őszinte adóját.

A hálás emlékezet lerovásánál azonban óvakodnunk kell minden túlzástól. Nagy tévedés, sőt helytelen eljárás kész kerettel állni elő s abba illeszteni be a kegyeletünk tárgyát képező alakot, mert ily ferde eljárás mellett gyakran gesik, hogy a nagy keretbe foglalt egyéniség veszít jelentőségéből s érdemei méltatása helyett kicsinylés jut neki osztályrészül; avagy — a mi még gyakoribb eset — a nagyszabású keret erőszakolt kitöltésénél az alakot fosztjuk meg egyénisége ismert körvonalaitól. A keret ki lesz töltve: de az alakra nem ismerünk reá, a mit az elköltözöttnek emléke irányában köteles kegyelettel összeegyeztetni még kevésbbé tudnék.

Tek. Akadémia! Tudományos életünk közterén, társulatainkban, egyesületeinkben mindenütt megférnek a tehetségek különböző fokozatai egymás mellett, sőt közös célra törekvő munkásságukban egymást kölcsönösen ki is egészítik. A lángelme körül a szorgalmas kezek egész csoportja nyer alkalmazást és működési teret; a nagyobb tehetségek mellett a szerényebbek is becsülésre számíthatnak, ha képességek összes talentumaival vesznek részt hazánk szellemi emelkedésének nagy munkájában. Akadémiánk félszázadot meghaladó tevékenységében oly képet tár elénk, melynek egy célra — a tudomány és irodalom magyar nyelven művelése- és terjesztésére — törekvő összhangzatos benyomása, körvonalaiban és színhatásában, működő tagjainak tehetségétől és szorgalmától függ. Mint az elemekből szerkesztett mozaik, színeinek változata- és intenzitásával a szerint és ott köti le figyelmünket, hol a körvonallakká csoportosult koczák rajzában nyilvánuló mesteri vonások jelentkeznek, s mintegy kiemelkednek a háttérül szolgáló alaptól. A kép által előidézett benyomás akkor tetszetős, ha minden koczka saját helyén van és azt teljesen kitölti. A kiknek működése, egy emberöltőn át teljesített munkája csak egy koczkával járult e kép teljessé tételéhez és hatása emeléséhez: a mikor e koczka a keretből kihull, kegyelettel akkor bánunk el vele, ha nem tüntetjük föl nagyobbak az úrt, melyet hátrahagyott s értéke szerint — vonatkozással teljesített feladataira — méltányoljuk.

Ma, midőn a Tek. Akadémia II. osztálya bizalmából e helyre lépve, Akadémiánk egyik elhalt levelező tagja, néhai *Pauer János* székesfehérvári püspök fölött emlékbeszédet mondok, feladatokat könnyűnek nem merem mondani. A nehézség oka nem érdemei hiányában rejlik, mert közéletünk terén kimagasló állást töltött be, irodalmi munkásságának gyökerei pedig félszázadnál mélyebbre hatoltak, első nagyobb művét a m. kir. Tud. Egyetem már jóval négy évtized előtt koszorúzta meg, a toll meg halálakor hullott ki kezéből: hanem a nehézség okát azon személyes viszonyban látom és érzem, melyben a boldogulttal gyermekségem éveitől kezdve állottam.

Elmondhatom, hogy szemei előtt nőttem föl, első buz-

dításai melegét éreztem, egyházi és tudományos pályámra kiható tanulmányaimban neki sokat köszönök, a ki növekedéskoromban számomra megnyitotta a magasabb kiművelés kapuit, az egyetemet; életem további folyásában léptenyomon jóságával tetezván, fokozta szívem mélyen érzett háláját.

Méltán aggódom tehát, ha vajjon a hála- és kegyelet-érzése nem fogja-e túlzásokra ragadni gondolataimat és tollamat most, midőn egy ily tekintélyes testület megbízásából és nevében szólani kitüntetésnek tartom.

I.

Pauer János* nevelésére jótékony befolyást gyakorolt azon körülmény, hogy *Simonyi Pál* székesfehérvári nagyrépost a tehetséges szerény modorú ifjút megszeretvén, felkarolta. Az atyja halálával korán félárvaságra jutott gyermeket özvegy édes anyja — kevés vagyonkájából — nem lett volna képes tudományos pályára előkészíttetni, valaminthogy már öcscsét iparosnak kényszerült adni, ha a nemeslelkű pártfogó saját oldala mellé nem emeli s jótékonyága teljében nem részesíti.

A középkori szerzetes és világi iskolák maradványának tekinthető egyházi praelatusaink, kanonokjaink azon dicséretes szokása, — kár, hogy vidékenként immár eltűnedezni látszik, — melynélfogva tehetséges ifjakat, néha hármásával is, gyámolító pártfogásukba véve, iskoláztatásuk alatt minden szükségessel elláttak. A székesegyházak mellett levő káptalanokban hajdan — a mikor a tridenti zsinat előtt általán még papnevelő-intézeteink nem voltak — így nevelkedtek az ifjak papjelöltekké és papokká, így szerezték meg magoknak a választott pályához megkívántatott ismereteket. A nemeslelkű pártfogó, az anyagi ellátás, lakás és élelem kiszolgáltatásán kívül kiterjeszté figyelmét az ifjak szellemi fejlődésének egyengetésére is, mely iskolai tanulmányaik ellenőrzéséből s az ön-

* Született 1814-ben, augusztus elsején Ráczkéven (Pestm.) polgári szülőktől. Atyja György, anyja Vecsey Juliánna volt.

képzés irányításának gondot és vesződséget igénylő munkájából állott.

Mai árvaházaink és tápintézeteink ingyenes helyei, ámbar sokatérő jótéteményt képeznek a szerencsés gyámoltakra, az ily pártfogók közvetlen istápolásánál mégis jóval jelentéktelenebbek. Hiányzik belőlök a közvetlen, mondhatni atyai irányító szellem befolyása és áldása, melyet egy-két növendékkel a nevelő sokkal intensívebben képes éreztetni, mint az intézeti különféle hajlamú és természetű ifjak egész rajával.

Simonyi prépost kimagasló egyéni tulajdonainál és ritka műveltségénél fogva a vezető, irányító nemes szerepre születni látszott. A kalazanti sz. József szabályait követő piaristák — mint századunk derekáig magyarul jellemzőn nevezni szokták: «Kegyess Oskolák-rende» — adták meg neveléséhez az alapot, kik közé, életét és munkásságát a tanítás és nevelés kettős feladatára avatandó, zsenge korában már belépett. A II. József császár reform-eszméivel kapcsolatban eltörült szerzetes-rendek tagjai, áldozárok és fogadalmukkal lekötött növendékek egy nagyobb része a világi papság kötelékébe kérte fölvetelét. Köztük volt Simonyi is, a ki több éven át működött a piarista-rendben, a nélkül, hogy fölszentelték volna.

Milassin Miklós, Székesfehérvár második püspöke fölvette őt egyházmegyéje növendékei közé, s hogy magasabb kiművelésére neki tért engedjen, Rómába, a «Collegium Germanico-Hungaricum» küldte, honnét tanulmányai végeztével a hit- és egyházjog-tudori kettős koszorúval tért vissza egyenest püspöke mellé, titkári minőségben. Kiváló személyi tulajdonai gyors emelkedést biztosítottak neki pályáján. Pár év múlva a székesfehérvári papnevelde első igazgatója, majd 1806-ban kanonokká és tizennégy év múltán nagyprépostá lőn.

Ily férfiú oldala mellé helyezte a Gondviselés Pauer, a kit a classikus és modern irodalom termékeivel pártfogója megismertetvén, irodalmi zsengek készítésére serkenté. — Simonyi prépostnak buzdításait a zircz-czistercezi hazafias érzelmű rend tagjai, kik már ez időtájt a székesfehérvári gymnasiumot tanerőkkel ellátták, sokszorosan visszhangozták. A pré-

post könyvtárából Kisfaludy, Vörösmarty, Dugonics, Gvadányi munkái, valamint a Tudományos Gyűjteménynek havonként megjelenő füzetei és a hazai hírlapok kedvelt olvasmányait képezték. Tanárai közül leghálásabban *Szegh Pálra* emlékezett vissza, a ki a szónoklati osztályban nemcsak buzdítója, de ritka jó, tapintatos bánásmódja által, egyik irányítója is volt.

Van egy korszak életünkben, melyre mindnyájan nagy örömmel emlékezünk vissza. A gyermekkorból az ifjúéba való átmenet ez, melyben a fejlődéssel lépést tartó képzetek lelkünknek rokonszenvét, előszeretétét a költészet felé irányítják. Nemcsak a classicus költők magasán szárnyaló dalait, hanem a köznapi tehetségek termékeit is egyenlő mohósággal siet élvezni kora ezen szakában az ifjú, sőt mintegy hivatást érez a lant húrjainak megpengetésére is.

Alig van közöttünk valaki, a ki ezt ifjú korában el ne követte volna; alig olyan, a ki szívesen ne emlékeznék reá.

Pauer Simonyi prépost buzdítására többször hozzáült a verseléshez, sőt az útmutatója véleménye szerint sikerültebbeknek látszó termékeket a «*Társalkodó*»-ba be is küldötte. Az a bibelődés, melylyel irodalmi első vezetője őt kitüntette, sokkal nagyobb ösztönzésül szolgált a kezdőnek, mint talán a szerénysége érzetében alig remélt siker, hogy költeményei közül egyiket-másikat kinyomatva lássa.

Gymnáziumi tanulmányainak befejeztével 1833-ban, ifjú életének folyásában némi fordulat áll be. Simonyi prépost házáat, mely neki második családi tűzhelyévé lőn, hol a korán sírba szállott atya szeretetének elvesztését enyhítő jótétemények sugarai könyűit felszárították, el kellett hagynia. Végzett tanulmányai már teljesen kimerítették a programmot, melylyel Székesfehérvár városának tanintézetei akkortájt ifjainak szolgálhattak. A hat osztályból álló gymnázium csarnokai-ból a magasabb művelődésre, a tudományos pályákra készülők ifjak az egyetemi bölcsészeti tanfolyamokat keresték föl. Pauer is — nyilván pártfogójának segélyezése mellett, kinek atyai hajlékát igen, de kegyeit el nem veszíté, — a fővárosba sietett, hol magát a kir. egyetem hallgatói közé fölvétette.

Tanulmányai közben fönnmaradt idejét ekkor is kitarással önképzésére fordítá, a mi egyrésztől tudományos és köl-

tészeti tartalmú kötetek szorgalmas olvasásából, kivonatok és jegyzetek szerkesztéséből, másrésről pedig irodalmi dolgozatok, köztük alkalmi versek készítéséből állott. Ez utóbbiak némelyikét közölte is *Galvácsyval*, a «Hazai s Külföldi Tudósítások» szerkesztőjével, a «Hasznos mulatságokban» leendő kiadás céljából. Ugyanekkor a classicus termékek iránt érzett előszeretete Horatius ódái felé terelik figyelmét s azok közül néhányát — mint maga említi feljegyzéseiben — «vitézi versekben» magyarra fordít.

Bölcsészeti tanulmányait befejezván, az életpálya választása, a mi ifjainknak mai napság annyi tünődést, habozást és kapkodást szokott okozni, őt nem hozza zavarba. A szülői háiban nyert első nevelése, jótevőjének, Simonyi nagyprépostnak irányító szelleme már rég elhatározássá érlelték szelíd lelkében a választást, melylyel jövője pályáján haladni kívánt. *Horváth János* székesfehérvári püspök (a híres hahóti apát és szónok) a jelentkező ifjút 1834-ben fölvette egyházmegyéje papjelöltjei közé. A bécsi Pazmaneum és a pesti központi papnevelésben két-két hely levén a székesfehérvári egyházmegye növendékei részére, Pauer fölvétele oly rossz időben történt, hogy a helyek betöltve levén, a jeles előképzettséggel bíró ifjút magasabb kiképzetés céljából egyetemre küldeni, lehetetlen volt. Így történt, hogy a püspöki székváros papnevelő-intézetében kellett hallgatnia a hittudományoknak mind a négy évi folyamát.

Ha talán az egyetemi tanulmányok színvonala felé vonzódni látszó ifjúnak eleinte fájón eshetett is a magasabb kiképzéstől való eleste, annál inkább fokozta tetterejét és sarkalta őt az önképzés munkájának folytatására.

A mit — lehet — kezdetben szerencsétlenségnek tartott, további emelkedésének és méltánylásának lön kútfejévé. A székesfehérvári papnevelde igazgatása már 1835-ben *Farkas Imre* kanonok kezeire lön bízva, a kit szelíd lelkületénél fogva haláláig «szelíd Farkas»-nak neveztek, ellentétben *Farkas Ferencz* kanonokkal, későbbi nagypréposttal, a kinek nyers, haragos modora miatt «vad» jelzöt adtak kortársai.

Az a bizalmas viszony, mely a papnevelő-intézet helyes és okos vezetője, igazgatója és a növendékek között létrejő,

leginkább hasonlít a szülő és gyermek, a jóakaró barát, méltányos nevelő és nyílt szívű tanítvány egymáshoz való viszonyához. A növendék belsejének teljes kiismerése az alap, melyre építenie szabad. A külsőséggel kendőzött, rejtélyeket ápoló szívek homokján minden jóakarotú építési terv romhalmazzá dül össze.

Pauert ily bizalmas természetű tanítványi viszony alapján ismerte föl jellemében, tehetségeiben és szorgalmában az intézet igazgatója. Rokonlelkületük hozta és kapcsolta együvé őket. Tizenhét év után az igazgatóból lett püspöknek első teendője volt kedvelt tanítványát saját oldala mellé emelni s az egyházmegye kormányzatába — titkári minőségben — beavatni.

A hittudományi tanulmányok mellett, a székesfehérvári papnevelő intézet tagjai közül többen serényen foglalkoztak tudományos irányú önképzéssel és irodalmi kísérletekkel. Az a hagyományos szellem, mely hazafias lángra lobbantá 1814-ben a székesfehérvári kispapokat s irodalomtörténetileg nevezetes eseményt eredményezett — midőn *Berzsenyi* verseit a pesti növendékpapokhoz csatlakozva, saját költségükön kiadták — nem halt ki, hanem nemzedékről-nemzedékre szállott át örökség gyanánt. Pauer *Stein* epigrammáinak gyűjteményét* fordíthatá s e munkája mellett szorgalmasan olvasott, jegyzeteket és kivonatokat készített.

A négy évi theologiai cursus után, 1838-ban augusztus hó 19-ikén püspöke, *szalai báró Barkóczy László* által áldozó pappá szenteltetvén, másnap sz. István király ünnepén tartá meg első miséjét, elvonultságra hajlandó természetét jellemzőleg, nem a püspöki székvárosban, hol e napon nagy ünnepély szokott tartatni, hanem egy félreeső faluban, Tökölén.

A fiatal levitának első működése tereül főpásztora Csákvárt jelölé ki, hova segédlelkészi minőségben küldetett. Ebben is szerencséje volt. Csákvár urai, az Eszterházy grófok mindenkor szívesen érintkeztek papjaikkal, kiket kastélyukban örömmel láttak, a mi — kivált a fiatalabb — papok kiműve-

* «Anthologia Epigrammatum Latinorum recentioris ævi» Bécs, 1816. 8 rétt.

lésére nagy befolyással szokott lenni. Különben maga az esperes-plebános is, *Lezsó András*, kinek oldala mellett három évig működött, egy művelt, lelkes pap volt, a kinek dicséretére szolgálhat, hogy teljes harminczkilencz évig, egész halála napjáig — apáti és kanonoki czímmel kitüntetve — megmaradt plébániája hiveinek vezetőjekép. Pauer káplánkodási éveire a kötelmeivel kapcsolatos irodalmi munkásságnak néhány terméke esik. Ezen idő alatt fordította le *Parizek* több kiadást ért «Religion der Unmündigen» czímű munkáját, továbbá esperese oldalán tapasztalván a falusi iskoláknak hiányait, vidékenkint szomorú állapotát, 1840-ben «a falusi oskolákról» szóló értekezését írta meg, mely ugyanazon évben a «Jelenkor» melléklapjában a «Társalkodó»-ban* meg is jelent. Kiváló buzdításul szolgált egyik értekezésének («A népek vallása és erkölcsi neveltetéséről») főpásztoráról részéről nyilvánult elismerő méltánylata, a mit az egyházmegyei hivatal által kitűzött kérdésre benyújtott dolgozat homlokára püspöke sajátkezüleg írt reá. Íme, sokszor egy ily csekélységnek látszó figyelem sokkal jobban esik a törekvő ifjúnak, mint az anyagi jutalom.

II.

A «*Religio és Nevelés*» czímű egyházi folyóiratot, melyhez függelékül, az «Egyházi Tudósítások» és különállón «Fasciculi Ecclesiastico-Literarii» czímen melléklapok adatk ki, dr. *Szaniszló Ferencz* nagyváradi l. szert. apátkanonok, a pesti központi papnevelő intézet kormányzója alapította és saját szerkesztésében, mint kiadótulajdonos 1841-ben meg is indította. Feladatául tűzte ki a kath. hitélet emelésére czélzó értekezések, tanulmányok, egyházas irányú költemények közlése által hatni a magyar papság zömére, melynek e folyóirat immár negyvenkilencz év óta kedvelt közlönye.

A «*Religio és Nevelés*» alapítása a hazai hírlapirodalom terén többféle okból figyelemre méltó eseményt képezett.

* 27. és 28. szám.

Első helyen említhető azon körülmény, hogy e folyóiratban a magyar papság oly közlönnyt nyert, mely — alkalmas napi sajtó hiányában — csaknem kizárólagos organuma volt a papságnak. A szerkesztő kiváló gondot fordított arra is, hogy a nem magyar ajkú, vagy a megszokottságból az egyház nyelvében olvasni szerető papoknak is juttasson szellemi tápot, a mit a «Fasciculi Ecclesiastico-Literarii» közvetített.

Ha végig lapozzuk e vállalat első kötetét, a benne foglalt értekezések és költemények között találni fogunk a sikerültek mellett kísérleteket is, a min különben alig csodálkozhatni. A szerkesztő tapintattal csoportosítá vállalata köré az ismert nevű és a reményekre jogosító fiatalabb írókat. Közük találjuk *Csajághy Sándort*, a későbbi csanádi püspököt, *Körmöczy Imrét*, a közügyek terén is élénk részt vett jeles tollú író († mint nagyváradi kanonok), *Hollók Imrét* a rozsnyói megyéből, *Szenczy Ferenczet* és *Szabó Imrét* (később mindkettő szombathelyi püspök), *Fogarassy Mihályt* a «jó és olesó könyvkiadó (ma Szt.-István-)társulat» alapítóját, későbbi erdélyi püspököt, *Haas Mihályt* († mint szatmári püspök) *Szaniszló Józsefet*, *Sárkány Miklós* komáromi benzés professort (ma bakonybéli apát), *Somogyi Károlyt* († mint esztergomi kanonok), *Ballai Valér* benzést; továbbá *Egyed Antalt*, *Tárkányi Bélát* és *Sujánszky Antalt*, a kik költeményeikkel élénkítették e lapot.

E régi első gárdából ma már csak ketten élnek: *Sárkány Miklós* apát, a ritka emlékező tehetséggel megáldott aggasztán, a hazai benzésrend egyik érdemes tagja és *Sujánszky Antal* esztergomi kanonok egyházi költőink ez időszerinti nestora.

Érdekes a vetélkedés, melylyel Egyed, Tárkányi és Sujánszky a zsoldárok fordításában a folyóirat hasábjain egymást fölülmulni törekcsenek. Tárkányi nyitja meg a sorozatot,¹ Egyed Antal másodiknak érkezik a küzdő téren² Sujánszky csak egy év mulva jelentkezik fordításaival,³ holott

¹ V. ö. Religio és Nevelés 1841. I. félév 126, 175, 226, 415 lap.

² V. ö. u. o. II. félév 14, 29, 93, 239, 256, 335. lap.

³ U. o. 1842. I. félév 272, 191, 192. lap.

eredeti költeményeiből már az első évfolyamban sietett közölni.*

Szaniszló belátta, hogy e folyóiratnak — ámbár hetenkint csak egyszer, másfél íven jelent meg — technikai kezelését egy ember, a kit kötelességei másfelé is lekötve tartanak, sikerrel nem vezetheti. Alkalmas segítség után kellett néznie. Központi helyzete s azon körülmény, hogy neves munkatársakban nem szűkölködött, a választás munkáját igen megkönnyítette. *Somogyi Károly*, esztergom-főmegyei áldozárt vette maga mellé, a ki kiváló tehetségei daczára sem levén képes a hármas lap teendőinek megfelelni, csakhamar egy második segédszerkesztő alkalmazása is égető szükségé vált. Szaniszló választása *Pauer János* csákvári káplánra esett, a kit 1841. év őszén a szerkesztőségbe való belépésre fölszólított.

Pauer aligha gondolhatta előre, hogy a lelkeszkedés teréről, melybe esperese oldala mellett magát egészen beléélte, ily rövid idő alatt letérni legyen kénytelen. Még kevésbé gondolhatta, hogy Szaniszlónak, a központi papnevelő intézet igazgatójának, a ki a keze alól kikerült tehetségekben kényekedve szerint válogathatott, figyelme és választása a csákvári káplán felé forduljon, a ki hittudományi tanulmányait nem a központban, de a vidék egyik szerény intézetében végezte. A megtiszteltetés tehát annál nagyobb volt, az elismerés és bizalom annál meglepőbb, melyet Pauer eddigi irodalmi dolgozataival volt képes maga iránt kelteni.

Az egyházmegye kötelékéből — habár csak időleges — elbocsátás oly munkakörbe, mely a megyei püspök közvetlen vezetése alatt nincsen, a főpásztor jogköréhez tartozik. Pauer méltán áldhatta érdemes püspökét, hogy a kitüntető meghívást nem kellett visszautasítania. Főpásztora 1841. évi október 6-ikáról kelt engedélyével Szaniszló oldala mellé rendeltetett, hol segédszerkesztői teendőit ugyanazon hó 15-ikén tényleg meg is kezdette. A megyés püspök dicséretére legyen mondvá, hogy fiatal papja képességét és szorgalmát ismerve, a főváros irodalmi köreibé vezető útát előle el nem

* U. o. 1841. I. félév 536. lap. «Temetőben».

zárta. Hány tehetség, kiváló talentum marad parlagon, mert föl nem ismerik, vagy ha fölismerik is, az irányadó körökben kellőleg nem méltányolják; a helyett, hogy a szükséges segéd-eszközöket rendelkezésére bocsátanák, még kedvét is szegik.

Pauer új munkakörében csakhamar otthonosnak érezte magát. Az újabb irodalmi termékek szorgalmas olvasása által rövid idő alatt kellő ügyességet szerez a hirlapírói könnyedebb eszmemenet és nyelvezet elsajátításában. A folyóirat első kötetében nem találkozunk ugyan nevével, vagy neve kezdőbetűivel megjelölt cikkekkel, azonban — sajátkezüleg írt életrajzi jegyzeteiből — tudjuk, hogy a névtelenül megjelent cikkek írásában neki is jelentékeny része volt. Az első közlemény, névalírásával az 1842. évfolyam február 27-iki 9-ik számában,¹ látott napvilágot «Hunyadi János végórája» czímen. A két hasábra terjedő cikket *Bonfin* történeti munkája nyomán írta s így reá vall a történettudomány kedvelőjére, a ki már ekkor kútfő-tanulmányokkal foglalkozott.

Nem terjeszkedhetem ki megjelent cikkeinek méltatására, egyet azonban közülök még kiemelendőnek vélek, melyet latin nyelven a «Fasciculi Eccl. Literarii»-ban² ez évben indított meg. *Szvorényi Mihály* hátrahagyott kézíratainak tanulmányozása közben kapott kedvet a magyar kath. papság érdemeiről folytatólagosan írni «Merita Catholici Regni Hungariæ Cleri» czím alatt, melynek közlése a következő évfolyamon át tartott.

Szaniszló oldala mellett Pauer mintegy két évet töltött, midőn az alapító a «Religio és Nevelés» szerkesztőségébe úgy látszik beléfáradva, fiatalabb erőnek adta át a lap vezetésének gondjait. Legalább erről tájékoz bennünket az 1843 junius 23-ikán kiadott 26. számban a «szerkesztői végszó», melyben a többi között a következők foglaltatnak: «Mikép sikerült harmadfél évi működésem által a tehetségem szerint szorgalmazott czélt elérni, mások ítéljék meg. Ember dolga elhinteni a magot, Isten malasztjáé csirába, növekedésbe s érlelésbe hozni azt. Egyébiránt ha jó szándékkal végezzük

¹ Religio és Nevelés, 1842. I. félév 135—137. lap.

² 1841. II. 341, 1842. I. 83, 226, 355, 1842. II. 397. lap.

munkánkat, nem hiúsulhat reményünk, hogy Isten reá adandja áldását. — Engem is a fáradságok s a szerkesztőséggel együtt járó egyéb bajok közt pályám egész ideje alatt azon belső meggyőződés tartott fön s élesztett, hogy tehetéseimet az Isten országának terjesztésére, a keresztény hivek lelki épülésére, vigasztalására, oktatására legjobb szándékkal áldozván föl, a siker el nem maradhat».*

A szerkesztésbe való belefáradás egyik főoka — úgy látszik — a «Protestans egyházi és iskolai lap», mely *Török* és *Székács* szerkesztésében 1842. évi április 7-ikén indult meg, polemikus hangja volt. «Váratlan vala ennek már első számában — úgymond Szaniszló szerkesztői bucsuzójában — sőt programjában is jelentkező, s a katolikusokra nézve igen ingerlő, igen kihívó szelleme; de óvakodtunk egy számból megítélni a lapot, s békével vártuk a jövőndöt. Miután azonban ugyanazon kiméletlen szellem mutatkozott a következő számokban is, sőt az ötödikben a polemia is megkezdett; nem gondolhatánk egyebet, hanem hogy szándékosan vettetett előnkbe a keztyű. Mi, kik béketűrők kívánunk lenni mindig, de gyávák és szent hitünk elárulói nem lehetünk, fölvetjük a keztyüt, megindítottuk a Szombathelyi leveleket és egyéb elleniratokat; sőt ezután alig volt számunk, mely többek közt czáfolatot is ne foglalt volna magában, melyre anyagot, alkalmat és okot mindig az ellenfél szolgáltatott».

Két oly szelid lelkü egyén, mint Szaniszló és Pauer a fegyverek csattogtatásától magukat távol tartani ohajtván, a «szombathelyi levelek» «—czy» jeggyel jelölt szerzője, kiben a későbbi püspököt *Szenczyt* véljük fölismerni, valamint a szerkesztőség harmadik tagja *Somogyi Károly* léptek polemikus czikkeikkel a küzdő tέρre.

A harcra kész két lap hévvel folytatott küzdelme az ügynek, valamint a «Religio és Nevelés»-nek csak előnyére, hasznára vált. Legalább nem színtelenedett el tartalma, hanem a polemia által fölvetett eszmék tárgyalása közben élénkké, érdekessé lón.

Szaniszló utódjául — illetékes helyen — Somogyit aján-

* U. o. 1843. I, félév, 535—536. lap.

lotta s már az 1843. évi május 21-ikén megjelent 21. szám homlokán következő szavakkal mutatta be: «Őt, a szerény s igénytelen férfiút, de «A törvények iránti engedelmességről» írt pályakoszorúzott munkájáról, továbbá a múlt évi latin egyházi folyóirat, s e lapokban megjelent többrendű tudományos értekezéseiről, majd harmadfél évi segédszerkesztői ügyességéről s egyéb szép tulajdonairól ismerettest a t. cz. olvasó közönség pártfogásába legbuzgóbban s bizodalmasabban ajánlom».¹

A szerkesztő személyében történt változás nem volt minden kihatás nélkül a folyóiraatra. A heti lapból hetenkint kétszer, csőtörtökön és vasárnapon egy-egy iven megjelenő ujság lett, a mi által az előfizetők gyorsabb értesülést nyertek. A lap tartalmi beosztása sem maradt érintetlen. Az eddig függelék gyanánt külön megjelenő «Egyházi Tudósítások» anyaga a főlap állandó rovatába illesztetvén, e helyett az «Egyházi literaturai lap. Függelék a Religio és Neveléshez» czímmel indult meg, melyben a hazai és külföldi irodalom körében észlelhető mozgalmak, újabb könyvek bírálatai tájékozták a közönséget. Somogyi jónak látta a feladat megoldásához tüzetesen körülírt programmal fogni, melyet «Előfizetési hirdetés» czímmel, május 10-ikéről keltezve, terjesztett az olvasók elé.² Érdekesnek tartunk belőle néhány pontot ide iktatni, gondolatmenet, szellem és nyelvészet szempontjából egyaránt.

«E folyóirat tárgyai leendnek: Nemcsak vallási és erkölcsi, vagy ezekkel kapcsolatban levő, nevezetesen közegyház állományi kérdések; hanem általában minden a kath. igazságnak és jognak megismerésére és kivívására szolgáló közlések; minden, mi vallásilag fölvilágosít, megnyugtató és nemcsin, s bármiképen alkalmas arra, hogy tévedésektől megóvjon, a hibás képzeteket földerítse, s az isteninek, mi igazság és élet az emberi tettekben valósultát könnyebbítse; tehát: valót kimutató fölvilágosítások, helyreigazítások, s netalán szükségeseknek látszható, *mindig a ker. szeretet szellemében*

¹ «Religio és Nevelés» 1843. I. félév 401—402. lap.

² V. ö. «Egyházi Tudósítások» 1843. I. félév. 21. szám.

irandó czáfolatok is. Nem különben vallásos elmélkedések, elbeszélések, szívképző történetek; épületes szokások, szertartások és ünnepélyek ismertetése; rövid életírások, főleg szentekéi; továbbá: szentirási helyek alkalmas magyarázata, bibliai életképek és jellemek, olvasási kalászatok, példabeszédek, erkölcsi mesék, ájtatos énekek s az egyházi és morális költészet egyéb nemei — úgyszintén minden, mi az embernek kiseded korától fogva igaz keresztény vallásos szellembeni kiképeztetését s az öröklétrei neveltetését illeti: következőleg, mi a ker. kath. pásztorkodás, népnevelés és tanításmód, iskolák s nevelőintézetek stb. körébe vallásos és erkölcsi szempontból tartozik».

«Mélyen érezzük, mi nagy és fölséges a czél, melynek megközelítését földadatunkul választottuk; de jól ismerve erőnk s tehetségünk korlátoltságát, meg is fogunk mi elégedni, ha azt csak némely részben is elérni képesek leendünk,

ingerül szolgálандunk egyebeknek, hogy azt, mit mi jelenleg, nem önhietségünknek, hanem egyedül a körülmények hatalmának hódolva, nagyobb buzgalommal talán, hogynem tetterővel kezdünk, ők — a szerencsésebbek — kedvezőbb helyzetben, több tehetséggel és tárgyismerettel, nagyobb segédeszközök és közremunkálás birtokában folytathassák egykor, s ha Isten engedi, tökélyre is vihessék» . . . .

«Szándékunk tiszta, beszédünk őszinte, szívünk osztatlan. Azon valódi szeretet, mely Istent és embertársat, valást és hont egyetlen szorosán füzött kapcsolatba zár, azon szeretet lángja lobog keblünkben; s nem rajtunk fog mulni, hogy e jótékony lángot erőnkhez képest, honfitársainkban is élesztve, minél többekben s magasabbra gujtsuk».*

Somogyinak e munkájában hí társa maradt Pauer egész 1844. évi szeptember 12-ikéig, a mikor megyés püspöke — mint alább látni fogjuk — a fővárosból visszahívta.

Míg a szerkesztőség tagja volt, több érdekes értekezéssel járult a lap anyagának gazdagításához. Kiemelendőnek vélem «Nevelő s tudományos intézeteink története s azok fejlődé-

* Egyházi literaturai lap. Függlék a Religio és Neveléshez. 1843. 1. szám. 2—3. lap.

sére a clerus befolyása» című értekezését, melyet még Szaniszló idejében kezdett közzétenni,¹ és Somogyi szerkesztése alatt fejezett be.²

E cikksorozat beható kutatás eredménye, melyet későbbi pályaművéhez — a miről alább leendő szó — nagy haszonnal dolgozhatott föl. Részletezésétől tartózkodom, mert említetem pályaművének testébe kibővítetten bele levén olvasztva ezen egész anyag, fölöslegesnek tartanám vele kétszer foglalkozni. Csak annyit jegyzek meg róla, hogy megjelenése után e cikket némi rövidítésekkel a «Pesther Tageblatt» 1843. évi 98—102. számában fordításban sietett adni.

E közben a polemikus hang a «Religio és Nevelés» hasábjain mind inkább élessé válik, átcsap azon kényes kérdésekre is, melyeket személyes vonatkoztatások nélkül tárgyalni csaknem lehetetlenség. Ilyen pl. «A keresztény Tolerantiáról» szóló³ melylyel Jakabfalvay Andrásnak felelték meg, vagy a «Polemia» című hat cikk,⁴ melyekben előbbinek, Hetényinek és másoknak adatik válasz.

A hullámok oly magasra tornyosultak, hogy Pauer tolát is magokkal ragadták. Okot *Hetényi* cikke szolgáltatott rá, melynek első részére maga a szerkesztő, Somogyi Károly, másodikára pedig segédje Pauer felelt meg.

Hetényi János ugyanis a «Protestans egyházi és iskolai lap»-ban⁵) azt állította, miszerint sz. István királyunk a ker. hitre térítvén őseinket, *önálló és független magyar egyházat alapított*. Somogyi két cikkében apróra szétszedte a történeti alapot nélküli állításnak megkísérlett okadatolását. Hetényi feleletéből az ő hátrányára kitűnt, hogy előtanulmányok dolgában vajmi különböző fegyverekkel küzdenek. De ugyanekkor újabb themát vetett fel, midőn állítja, hogy a szent korona Rómából nem is kerülhetett, hanem azt «biborban született Constantin küldé első keresztény magyar feje-

¹ V. ö. «Religio és Nevelés» 1843. I. félév, 249, 289, 310, 329, 344, 372, 394. és 414. lap.

² U. o. 1843. II. félév, 25, 33, 41. és 49. lap.

³ U. o. 282. és 289. lap.

⁴ U. o. 297, 305, 313, 369, 377, és 385. lap.

⁵ 1843. 16. és 17. szám.

delmünknek Gejzának, Istvánunk atyjának a patriarchai keresztrel együtt» és pedig az «önálló egyház-kormány jeléül.»¹

Pauer felelete «Hazánk szent koronája és annak eredete» czímet visel, s a «Religio és Nevelés» négy számában² látott napvilágot. Hetényi emberére akadt. A chronologia rendelkezésre álló adataival erősen megleczkézteti ellenfelét, kimutatva, hogy Constantinus Porphyrogenetos már 36 éve a sírban volt, a mikor — Hetényi — általa Gejza vezérnek koronát és apostoli keresztet küldet. Nem tér ki a sz. korona alkatrészeinek vizsgálata elől sem. Bebizonyítja s meghatározza a római pápa által küldött részt, melyen latin feliratú apostolok képei láthatók zománczműben, valamint a byzanti császár, Dukas ajándékát, mely a mai szent koronának alsó korongját képezi.

Czikksorozatát történet-kútfői kritikával rekeszti be, melyben ellenfelének szemére lobbantja e téren tanúsított teljes tájékozatlanságát. A polemikus hang jellemzéseül álljanak itt zárszavai.

«Ezen, és még számos történeti adatok ellenében, miket ha fölhoznánk, messze ágaznék értekezésünk, állította föl H. úr «historiai új nézet»-ét, melynek megalapítására, vagy csak valószínűvé tételére csak egyetlen-egy okot, a mi megállhatna, nem volt képes fölhozni a történetből; sőt még azon írók is, kikre hivatkozik, mind ellenkezőt bizonyítanak; és mégis ő a «férfias criticá»-t a «bírálati történet-nyomozás szövétnék»-ét emlegeti? — ő? és hogy előtte «mi sem drágább az igazságnál»; s fölsóhajtva mondja: «hogy az igaz tudomány, méltány és erény nemtője jelenjen meg minél több írónknál és tanítsa meg őket az igazságot jobban szeretni önmagoknál.» Micsoda értelme van jelen szavaknak, H. úr által, ugyan az «új nézet»-et vitató czikkében fölhozva, nem értjük; mi legalább ama szavaknak sokkal fölségesb értelmet kívánunk tulajdonítani, mint hogy H. úr új nézetében azokat elmondani lehetne. Igenis igazságnak, szeplőtlen igazság-szeretetnek, nem pedig ily állításokat előidéző felekezeti

¹ U. o. 40. sz.

² V. ö. 1844. I. félév, 33, 42, 49, 57. lap.

szűkkeblűség- és előítéletnek kell az író tollát vezérelnie, ki főczélul tűzé ki magának: elvegyenlőségre vezetni a honfitársakat vallásos, erkölcsi, és nemzetiségi érzelmekben; és van-e valódi ker. honpolgár, ki ezen eszmét hő kebellet föl ne karolná? ki annak minélelőbbi létesülését forrón ne óhajtaná? hogy egyek legyünk, mikép voltunk, úgy, mikép azt Üdvözítőnk tanítványainak ajánlotta. És ha H. úrnak csakugyan szándoka földeríteni ős egyházunk állását; és ha az emlegetett «igaz tudomány, méltány és erény nemtője,» nem léssen előtte csupa szójátékká alacsonyítva, meg fogja látni: melyik rész, mennyire tért el attól; s melyik rész van amaz egyház birtokában, melyben derék királyaink, az Istvánok, Lászlók, Lajosok és Hunyadyak, s melyben a most élő prot. családok ősei is voltak. És ha ezen ősegyház állása fejtegetését tiszta kebellet tüzendí ki viszonyegyesítési stádiumainak, a személyt nem válogató jövő kor szigorú, de igazságos ítéletét elkerülendi, s nem is fog oly alaptalan állításokba, s kigázolhatlan következtetésekbe bonyolulni, mint bonyolult hazánk szent koronájáról fölhozott historiai új nézetében; mert az igazság útja egyenes; — és midőn elvegyenlőségre vezetésről beszél, nem hint eszméket, melyek az úgy is sokféleképp megszaggatott hazában, a még többfelé szakadás szerencsétlen magvát rejtik kebelökben.»*

Pauernek ez értekezése méltó feltűnést keltett. Számos oldalról érkezett hozzá elismerő nyilatkozat, melyek a cikkheznek további működésére buzdítólag hatottak.

III.

A szerkesztőség kötelékéből kilépvén, visszatér egyházmegyéjébe, hol püspöke, báró *Barkóczy László*, papnevelő intézetének lelki igazgatását és a hittudományok helyettes tanári székét bízta reá.

E nagyfontosságú állásban, melytől az egyházmegyei papság egész újabb nemzedékének lelkülete és így minősége függ, főpásztor az irodalom terén szerzett eddigi érdemeit.

* U. o. 60. lap.

elismerőleg méltánylandó, 1844. évi november 28-án szenteszéke ülnökévé nevezi ki.

Újabb munkakörének elfoglaltsága mellett sem hagyja pihenni tollát, sőt minden szabad idejét szorgalmas irodalmi munkásságra fordítja.

A fővárosból történt eltávozás előtt mintegy két hóval (1844. évi július 27-ikén) a pesti kir. egyetem hittudományi kara a magyar kath. clerusnak az egyház, nevelés és oktatás körében, továbbá az írói, polgári és katonai tekintetben szerzett érdemeiről szóló pályakérdést tűzött ki, a beküldési határidőt 1846. évi augusztus hó 28-ára szabván.¹

Pauer méltán hivatottnak érezte magát a kitűzött pályakérdésre felelni, hisz — mint láttuk — már évek előtt, 1841-től kezdve hasonló tartalmú tanulmányaival, részint a «Fasciculi Ecclesiastico-Literarii»-ban latin, részint pedig a «Religio és Nevelés» hasábjain magyar nyelven az olvasó közönség elé lépett, sőt többféle irányban figyelmet is keltett, a miről cikkeinek a német napi sajtó által való felkarolása is tanúskodik.

Szorgalmas munka árán elkészíté kilenczvenöt írott ívet meghaladó pályaművét a kitűzött időre, s azt bírálat végett az egyetemen be is nyújtotta.

Mindössze 3 pályamű érkezett be. A Paueré «Recta tueri» jeligét viselt. A pályabírák — Sárkány Mihály apát és Szilasy János dékán — két pályaművet «nagybecsűeknek és jutalomra méltóknak» ítélték. Ez alapon a 800 frtos pályadíjat két részre osztották s 500 frtot a terjedelmesebb pályamű szerzője *Lányi Károly* esztergom-főmegyei áldozó pap, a 300 frtyi kisebb díjat pedig Pauer János nyerte.²

A kir. egyetem hittudományi karának pályadíjával koszorúzott munkája «Az egyházi rend érdeme Magyarország

¹ A pályakérdés szövege: «Adassék elő hiteles kútfökből a magyar katholikusk (világi és szerzetes) klerusk jótekonk befolyása a ker. kath. anyaszentegyházra és az egész hazára nézve sz. István királytól kezdve mostanig. Különösen fejtessék ki: mit tett 1. egyházi 2. nevelési s oktatási 3. írói 4. polgári s katonai tekintetben?»

² A m. kir. tudomány-egyetem hittud. karának levéltárában őrizett kari ülés jegyzőkönyvéből, mely 1847. évi jan. 26-án tartatott. Az 1847. évi iratesomóban.

történetében az Árpádok időszakától korunkig» cím alatt 1847-ben jelent meg.¹ Az első füzetből, mely június első napjaiban látott napvilágot,² a «Religio és Nevelés» siet mutatványul adni három közleményt³ a következő címmel: «A kath. egyházi rend által az Árpádok korszakában tett egyházi alapítványok.» Majd gyorsan követi ezt a második és a harmadik vagyis befejező füzet, melylyel a munka teljessé lön.⁴

A harmincznégy nyomtatott ívre terjedő mű előszavából álljanak itt a következő részletek:

«Midőn a pesti királyi egyetem hittudományi kara a magyar kath. clerus érdemeiről szóló kérdést megfejtés végett kitűzte, korunk legkiáltóbb szükségeiből szakítá azt ki. Tapasztaljuk ugyanis, hogy a clerus sokféle oldalról támadtatik meg. — Tudja ugyan ő, mikép a vélemények vihara magától el szokott enyészni, de igazai védelmében fölszólalni mégis szent kötelessége, mert különben az volna ellene, és méltán, a legigazságosabb vád, ha ezt tenni elmulasztaná. A megtámadás legfőbb oka a javak birtoka. Midőn Borsod

¹ Teljes címe: «Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében. Árpádok időszakától korunkig. Jutalmazott pályamunka. Írta Pauer János, a székesfehérvári papnevelő-intézetben lelki-igazgató, hittudományi helyettes tanító és szentszéki ülnök. Székesfejérvárott, özvegy Számer Pálné betűivel. 1847. 8 r. XIV és 518 lap.

² V. ö. Egyházi literaturai lap, 1847. I. félev. 84. lap.

³ 1847. I. félev 389, 397, 405. lap.

⁴ U. o. II. félev, 48. lap. *Lányi* munkája «Magyar katolikus clerus érdemeinek történet-igazolta emléke. A pesti t. hittud. kar Horváth-alapítványi jutalomkérdésében koszorúzott *első rangú pályamunka*. Írta Dr. Lányi Károly lyceumi r. tanár, magyar akadémiai; lev. tag. Első korszak, Árpádok és vegyes házi királyok alatt 1000—1526. Posonyban 1848. Nyomatott Belnay örökösénél. 8 r. XVI és 198 lap. Második korszak. Protestans és Mozlím hittévesztés kora Austria Házi királyok alatt 1526-tól 1848-ig Posonyban, 1848. Wigand Károly Frigyesnél» (VIII és 174 lap.) címmel — mint látható — Paueré után *egy évvel* jelent meg. Már maga e körülmény egy évi időbeli előny mellett, biztosítá neki vetélytársa pályaművének használatát. Mindamellet, Lányi műve meg nem emésztett adathalmaznak látszik. Paueré ellenben kerekded egész, s a roppant anyag mellett is élvezhető olvasmányul kínálkozik.

országgyűlési követe,* ezen tárgyról országgyűlési tudósításait olvasá, a megye termében, mikép nyilvános lapok értesítenek, síri csend vala, s az eredmény az lett, hogy «alszik az most, és aludni fog még sok időig, de fel fog költetni országgyűlésről-országgyűlésre, és ha a kezdemény dicsősége e pontban Borsodé, a kivitel diadala az egész honé leend.» — Ha világ-eseményekből, a népek életében fölmerült hasonló lépések eredményeiből következtetéseket lehet húzni, ily dicsőséget hazánknak mi csak akkor tudnánk óhajtani, ha romlását szeretnők látni. — A kor szüksége kívánta tehát, hogy a clerus ellen gördített kíméletlen vádak irányában, ő maga kimutassa: mit tett ő hazai alkotmányunk hajnalától kezdve, nemcsak egyházi körében, hanem a nevelés és oktatás, polgárzat és irodalom, szóval hazánknak minden tekintetbeli jóllétére s fölvirágzására nézve. E kérdés roppant kiterjedése miatt, a magyar egyház dicső férfainak az egyház és polgárzat s a tudományok fölvirágoztatása s az egész nemzet érdekében tett fényes tettei, oly bőségben tűntek föl előttünk, hogy a legdicsőbb adatok tengerében mintegy elveszítve látók magunkat.»

Valóban az adathalmaz egész tengere tárul az olvasó szeméi elé, melynek kezelését a szerencsés csoportosítás tette lehetővé. Nagyon helyesen járt el a szerző, midőn művét a hazai történet három fő korszaka szerint osztotta be. Bevezetésül azonban a magyar egyház előkoráról, a keresztény hit terjedéséről hazánkban sz. István előtt, továbbá az első apostoli király erényeiről és hitbuzgalmáról, az általa alapított püspökségek- és egyéb egyházi intézetekről, valamint az utódaí által létesített apátságokról értekezik.

Az emelkedett hang, a hazafias érzés, az ősök emléke iránt nyilvánuló kegyeletes hév, vetélkedve ömlenek el tollán, midőn így ír: «Századok gördültek az enyészet örvényébe, hogy az ős magyarok Ázsia kebeléből e földre kijöven, azt diadalmas fegyverrel meghódították. Ezen idők számtalan roppant változást idéztek elő; országok halomra dültek, népek és nemzetek, részint a minden rosz leggonoszabb méte-

* Palóczy László.

lye, a belvillongások által fölemésztetve, részint a kegyetlen hódítók öldöklő fegyvere által elpusztítva, polgári állásukat vagy végkép elvesztették, vagy egészen más alakot öltének. De nemzetünk századokon át is, daczára minden ellene tódult viharoknak, nemzeti független állását, polgári alkotmányát, keleti sajátos nyelvet mindeddig állhatatosan megtartotta. — Ha kevésbé visszatekintünk a magyar ősokekre e föld birtokában megelőzött rokonnépek viszontagságaira, azt találjuk, hogy a hunnuszok és avarok, ámbár népeket legigázó hódításaik által, a hatalom magas polczára emelkedtek, mindazáltal birodalmuk kevés idő múlva összeroskadott, és roskadásával őket eltemette; mert hiányzott, mi amaz ősnemzeteket a szomszéd népekkel összeolvastotta, s mintegy testvérileg egybekötötte volna. Ők legyőzetének, országuk s hazájuk elpusztult, és velük elpusztulának ők magok is. — Ki mondja meg, nem ezen sors várakozik-e a mi nemzetünkre is, ha az a hullámzó népek viharai között, mielőtt a fölingerlett szomszéd nemzetek boszújának súlyát érezte volna, jókor ama köszálnál ki nem köt, hol fölhalálta a boldogító nemtőt, az egyházat, mely tanítása által a szilaj indulatból kivetkezteté, és a szomszéd népekkel közelebbi barátságos viszonyba hozá.»

«Dicsőségére válik az mindenkor nemzetünknek, hogy itt megtelepedése után egy század alig folyt le, már a ker. hitelfogadására hajlandónak mutatta magát, és kérdés, mit kell inkább csodálnunk, a hit-tanítók buzgalmát-e, vagy a magyar ősök jóra hajló nemes tulajdonait. Ők hadtudományi avatottság, és harezias lelkület által fölülmulván az ekkori népeket, legyőzték azokat: de midőn a pogányságból kivetkeztének, és a keresztény hitet elfogadák, önnön magukon győzedelmeskedének.»*

A mű *első könyvében* az egyházi rend érdemeiről az árpád-házi királyok uralkodása alatt értekeznek. Anyagát négy szakaszba csoportosítva, az elsőben azon hatásról szól, melyet az egyháziak saját hivatásuk körében értek el. Előadja a hitterjesztés nehéz munkája körül szerzett érdemeiket, a többi közt a patarénok és kúnok megtérítését és Julián működését

* U. o. 1—2. lap.

Nagy-Magyarországban. Majd áttér a nemzeti zsinatok és egyházi alapítványok tárgyalására, részletesen foglalkozván a corbai, szerémi püspökségek alapításával és az első magyar érsekek, püspökök és apátok alapítványaival. E czikk befejezéseül indokoltnak látja a következő conclusiót: «A koronás fejedelem, alkotmányos jogánál fogva adott javakat az egyházaknak; az adománylevelekben semmi tulajdoni jogot maga részére fön nem tartván, mint egyéb nemesi adományokban, hol magva szakadással visszazáll a koronára a jószág; sőt az adott javaknak hováfordítása és czélja az alapítványi levelekben világosan ki vagyon tűzve. Azokat t. i. a fejedelmek és más adakozók, az isteni tisztelet emelkedése végett, az egyháznak és szolgálóinak adták. Pedig az adakozó akaratjának, ha csak minden ily intézkedéseknek sírját jövőre megásni nem akarjuk, mindenkor szentnek kell lenni. Magános személyek adományához, valamint az egyháziak által az egyház javára pénzen vett jószágok békés birtokához is, a királyok helybenhagyása s megerősítése járult, s a felek közt a szerződések így köttettek meg, mint ennek a fölhozott esetekben már példáit láttuk. — Midőn akár egyházi, akár világi egyének az egyházaknak javakat adtak, azokat teljes joggal, elidegeníthetlen birtokul adták. Lehet-e tehát az egyházi javakat status-javaknak mondani, midőn azok mellett a sajátjog oly sok szempontból harezol. Miért érdemelne a törvényes igazság előtt több tekintetet a firól-fira szálló vérszerinti örökösödés, mint ama szellemi fonal, mely az egyház szolgálóit hasonlóképp szakadatlanul lépteti egymás soraiba. Ha a sajátjog szentsége itt megsértethetik, hol leszen a korlát, melyet lerontani ne lehessen. Azon vékony fal, melyet a törvénytudók a vagyon különféle nemei közti különböztetések által, a magán tulajdon védelmére, fölállítani igyekeznek, az egyház javai megsértése után, könnyen áttörhető. Míg tehát az adományozó által kitűzött czél betöltése lehetséges, addig, törvényes igazság szerint, az adományozó akaratjának is szentes sérthetetlennek kell lenni. Ez a törvényes igazság követelése.»*

* U. o. 72. lap.

A második szakaszban azon érdemeket tárja elénk, melyeket az egyháziak a nevelés körül szereztek; beszél a keresztény hitnek a népnevelésre való jótékony hatásáról általán, továbbá a földművelés, különféle kézi ipar-nemek és szépművészetek terén az egyházak által nyújtott oktatásról. Majd áttér az első iskolák méltatására, melyek e korszakban Európaszerte a püspökségek és kolostorok mellett virágoztak. A hazaiak közül felsorolja az esztergomi, zoborhegyi, fejérvári, csanádi és pécsi iskolákra vonatkozó nyomokat; nemkülönben a veszprémi, tapolczai és budai iskolák virágzására valló történeti adatokat.

A harmadik szakaszban mindenek előtt az egyháziak követségi küldetési felől szól tüzetesen, melyre műve előszavában megjegyezni siet, hogy «a polgári érdemszerzés ezen fényes pályáján haladott nevezetes férfiak történetét, eddig előttünk senki sem tárgyalta.» — Valóban munkája első felének ez a része önálló kútfői tanulmányon alapuló sikerült kísérlet, melyvel akkori történetíróink előtt is méltán feltűnést kelthetett. Nem elégedett meg a krónikák és monographiák csoportosított adataival, hanem *Fejér* «Codex Diplomaticus»-át és egyéb rendelkezésére álló kútfőket is szorgalmasan forgatva, kiaknáztá. Harmincznégy cikkben Astrik római követségétől kezdve a III. Endre király idejében és nevében hasonló küldetésekben szerepelt Márk szepesi kanonok működéseig, az olvasó elé tárja az egyháziaknak nehéz feladatait, melyekkel a kormányzás különféle viszontagságai között nem csekély érdemeket szereztek a haza érdekeinek hű szolgálatában.

Ugyanezen szakaszban mutatja be az egyház tevékeny buzgalmát az ország megerősítésére czélzó várak építése körül, valamint a jobbágyoknak nyújtott s a belélet fejlődésére nem csekély befolyást gyakorolt kiváltságoknak a szenvedő emberiség gyámolítására alapított kórházaknak stb. létesítésében.

A negyedik szakaszt, a szellemi művelődés betetőzéseül tekinthető irodalmi érdemek méltánylására szenteli, erőteljes vonásokkal domborítva ki az egyháziaknak e téren viselt vezérszerepét. A mennyiben az Árpádok korszakából reánk maradt gyér adatok engedik, bemutatja az ekkor szerepelt írók- és

tudósokat, főlemlíti az egyházi könyvtárakra vonatkozó nyomokat s eseteli a szerzetesek buzgalmát, melyet becses művek fásasztó másolásában kifejtettek. «Szükség még azt is — úgymond — figyelembe vennünk, hogy a hajdankorból fennmaradt egyes nagyobb munkának csak lemásolása is több évet, sőt emberéletet kívánt, és az, épen azért, mi kevésnek juthatott kezébe. Örökös hálával tartozik az emberi-nem mindazon szorgalmas egyházi és szerzetes férfiak emléke iránt, kik mindennapi búgó imádságaikon kívül, ha egyebet nem tettek volna, egy becses munkát lemásoltak, és azt ilykép az utókorra átszállították; így adván át a tudományok temploma építéséhez tartozó anyagot az utókor kezébe, mely nélkül a könyvsajtó sem lett volna képes földeríteni a tudományok napját.»*

Munkája *második könyvében* ugyanígy csoportosított, de már — történeti adataink bőségénél fogva is — gazdagabb anyagot ölel föl. Részletesebben foglalkozik a XIV. és XV-ik században tartott egyházi zsinatokkal és a társadalomra kiható határozataikkal; folytatólag elsorolja az alapítványokat, a különféle szerzetek működését, az egyháziak vezetése alatt álló iskolákat, köztök a pécsi és budai akadémiákat, az «*academia istropolitana*»-t; kiváló súlyt fektet a követségben járt egyházi férfiak működésének jellemzésére, a miről e korszakban sokkal dúsabb adatkészlet állott rendelkezésére. Nem feledkezik meg az országos hivatalokat (kir. helytartói, báni, korlátnokai, kincstárnoki méltóságot) viselt főpapok érdemeiről, valamint a honvédelem körül kifejtett buzgóságuk méltatásáról.

E szakaszban «*Észrevételek*» czímén külön cikket szentel Tomori kalocsai érsek védelmének, a kit a szerencsétlen kimenetelű mohácsi ütközet okául szoktak emlegetni. A szemtanú *Broderik* adataira támaszkodva, tüzetesen megvilágítja a kérdést, még pedig az okolt fővezér emlékének előnyére. «Hogy Tomory — úgymond — a bátor vezér hivatásának megfelelt, azt senki tőle megtagadni nem fogja. — Minek lehet tehát leginkább tulajdonítani a szerencsétlen ütközetet, mint a vak-

* U. o. 159. lap.

merő büszkeségnek, s a királyi tekintély csökkenésének, miszerint az ellenség irányában maroknyi sereg, nem hallgatván vezérére, sőt fejedelme szavára sem, oktalanul ütközetet sürgetett.»*

Az egyháziak irodalmi munkásságát élénk tüntető képen azonban több részletezést nyújthatott volna. Igaz ugyan, hogy e korszakra csak a legújabb kutatások derítettek intenzívebb fényt, de a Pauer művében fölhasznált anyag mégis feltűnő csekélynek tűnik föl. Vitéz Jánoson és Janus Pannoniuson kívül behatóan alig foglalkozik a felsorolt írókkal, sőt a könyvtárak rovatánál is oly nevezetes alkotásról, minő Mátyás királyé vala, mintegy futólag emlékezik. Ma, midőn e sorokat olvassuk, megelégedetten tekinthetünk egyrésztől Akadémiánk buzgó munkásságára, melynek ismételt kutatásait oly szép siker koronázta, másrésztől pedig egyes tagjainak kitartó fáradozására, kiknek nemzetünk szellemi nagyságát bizonyító ezen emlékek maradványait immár kellő világitásba helyezniök sikerült.

A mű *harmadik és befejező könyvében*, mely terjedelmére nézve az előző két könyvet jóval fölülhaladja, az ausztriai ház uralkodása alatt szerepelt egyháziak érdemeit tárgyalja.

Az adathalmaznak itt csakugyan egész tengerével állunk szemben, mely fölött uralkodni már maga nagy feladat. A mohácsi vész után, a kereszténység soraiban hazánkban okozott károk helyrehozásában fáradozott főpapok dicsőítésével kezdi a sorozatot, kik a tönkre ment, elpusztult alapítványok helyébe újabbakat téve, a kulturális és társadalmi fölvirágzás emeléséhez az alapot megadták. Pauer egyházmegyénként számol be művében a hangosan szóló alapítványokról, hol már összegek beszélnek s némitják el a «holt kéz» emlegetőit. Az újabb alapítványok során találkozunk olyanokkal is, melyekről nem is gyanítanak, hogy azok létesítésében a magyar papságnak kiváló része volt. Hogy többet ne említsünk, a «Ludoviceum» alapításához — a természetben nyújtott adományoktól eltekintve — az egyháziak több mint 200,000 forinttal járultak. A vácsi siketnéma-intézetre,

* U. o. 265. lap.

kórházakra és egyéb emberbaráti czélokra meg folytonosan nyitva tartották erszényöket.

Műve utolsó íveit (mintegy hatvan oldalt) az egyházi rendnek az irodalom emelése körül szerzett érdemei méltatására szenteli. Tudományszakonkinti sorba csoportosítja a kiválóbb neveket, némelyiknél felsorolva kiadott műveik czímét is.

Legnagyobb részt azonban csak a nevek egyszerű elősorolására kénytelen szorítkozni, sőt végezetül megjegyzendőknek tartja «miszerint a munka terjedelme s kiállítási költsége miatt, több író és munkát érintetlenül hagyni kénytelenek valánk.»¹ «De ezek nyomán is bátran elmondhatjuk, mikép minden időszakban igen számosan a kath. egyház tagjai közül a haza javára olykép működtek, hogy az őket rosszaló világiak nagy része, ha igazságszeretettel önkeblébe nyúland, kárhoz-
tató ítéletét visszaveendi.»²

Pauer munkájának főérdeme az adatok lelkiismeretes föl kutatásában és kiaknázásában rejlik. Fényes tanúságot tett benne arról, hogy nem vette a kérdést könnyedén, melyre a kész művekből könnyű szerrel összeüthető kötetel megfelelhetni. Hanem alapos kútfőtanulmány, fáradságos bűvár-
lás árán egybehalmozott és rendszerbe illesztett adatainak igazolásául mindenütt lelkiismeretesen megjelöli a kútforrásokot, melyekből merített. E kútfők terjedelme bizonyítja széles látkörű olvasottságát s a felhasználás mikéntjében kritikai érzékét. Irálya világos, több helyütt — a tárgy természete szerint — emelkedett, ritkán túláradozó. Nyelvezete a negyvenes évek stíljének előnyeivel dicsekszik és sok — pl. az idegen szavak sűrű használatában nyilatkozni szokott — árnyoldaltól ment

Ily tulajdonok ritka pályaművet szoktak e korban dicsé-
rőleg ajánlani. Elképzelhető tehát, hogy a komoly tudományokkal, kivált történelemmel foglalkozó szakférfiakat és az irodalmat pártfogoló olvasókat egyaránt meglepte megjele-
nése. Szerzőjének hazai irodalmunkban jóhangzású nevet s

¹ U. o. 491. lap.

² U. o. 492. lap.

pályáján előmenetelt biztosított. Püspöke még azon évben zsinati vizsgálóvá nevezte ki.

Ma is minden túlzás nélkül elmondhatjuk e munka felől, hogy irodalmunkban még akkor is számba veendő lesz, ha valaha a legújabb történeti kutatások eredményeinek gazdag kincseivel növeli valaki e mű tárgyát s újból feldolgozza anyagát. Kiindulási pontjául, munkája alapjául, melyre sikerrel tovább építhet, Pauer művét nagy haszonnal alkalmazhatja.

IV.

A szabadságharcz mozgalmas napjai, a papnöveldei tanárkodás munkakörében találták őt. A vihar lezajlása alatt, melytől békés természete tanulmányainak magányába visszavonulni kényszeríté, alig mondhatnánk fölöle valamit, ha az ősi koronázó városban, Székesfehérvárott, 1848. évi decz. 5-én egy nevezetes esemény a lakosok nagyjának-aprajának figyelmét magára nem vonja.

A püspöki palota udvarának és kertjének déli fala mellett, az artézi kút építése alkalmával, vörös márvány sírkövek tüntek elő, melyek egyike fölbontatván, a városi tanács a kormánynak jelentést tett, s a munka további folytatását a szakértő megérkeztéig fölfüggesztette. A kormány Érdy János múzeumi őrt küldé a helyszínére, a ki Varsány János mérnököt és rajzolókat vette maga mellé, s deczember hó 8-dikán Székesfehérvárra utazott. A megkezdett ásatás a rossz időjárás daczára deczember 16-ikáig tartott, melynek eredménye őt koporsó lón, közöttök kettőben királyi méltóság jelvényeivel ellátott csontvázak.*

«E gyönyörű látványra — mondja Érdy — zsbongó sokaság tódult a máskor csendes térre. Csoportosan ugráltak le a gödörbe s a felügyelő nem volt többé képes senkit visszatiltani. A koros nők könyös szemekkel imádkoztak az elpor-

* A lelet napfényre jöttéről szól maga Érdy is; v. ö. Kubinyi F. és Vachot Imre «Magyarország és Erdély képekben» című folyóirat 1853. évf. 43. és köv. lapjait.

lott ereklye előtt; míg mások elmélkedve csodálták az egykor fényes életnek döbbenő holt képét; azalatt mások azt találgatták, vagy kérdezték: melyik királyunké az erős csontváz? És látására reggeli nyolez órától majd délig, míg lerajzolása tartott, mindig mások és mások siettenek a város minden vidékéről. Itt lehete tapasztalni mi meleg részvétellel viseltetnek a fehérváriak városuk múltja iránt; látta e tudományos kincset teljes épségben néhány ezer ember, mégis ki kellett az ékszereket a városház termében közszemlére tétetnem.»

Pauer az elsők között volt, a ki a fontos lelet iránt érdeklődött s eredeti fekvése helyén annak tárgyait tanulmányozta. Ennek eredményeül tekintendő azon kis füzet, melyet 1849-ben «A Székesfejérvárott fölfedezett királyi sírboltról» czím alatt* közzétenni sietett.

A minden felírás nélkül lelt sírok méltán sokfelé ágazó történeti és régészeti következtetésekre adhattak okot. Pauert egészséges kritikája nem hagyta cserben. Ő volt az első, a ki kimutatta, hogy árpádházi királyaink korából valók e sírok, sőt a felsorolt bizonyító okok világánál a király és neje nevére is fényt derített. «Nézetünk szerint — úgymond értekezése végén — a fölfedezett sírboltot III-ik Béla király, és első neje, Anna királyné, sírjának lenni hiszszük. Midőn tehát 1848. évi december 5- és 12-én a sírbolt felnyitattott, abban egyik legdicsőbb és hatalmasb királyunk tetemeit látók; — a kettős sírban atyját és anyját Imre és András királyunknak, azon egykori királyunkat, ki ifjú korában, Mánuel görög császár által, a keleti roppant birodalom császárljának vala kijelölve, ki 1173-ban Magyarországon uralkodni kezdvén, az igazság kiszolgáltatására bölcs intézkedéseket tett; a több ideig folytatott bel-villongásokat lecsillapította, s dicső harcokat vívott; ki sz. László tetemeit, miután ő a szentek közé számláltatott, 1192-ben Nagyváradon ünnepélyesen fölvétette; egyházakat alapított s adományozott, a nép vallásosságát előmozdítván,

* 8-rét, 34 lap. Székesfejérvárott, özvegy Számmer Pálnénál. *Érdy* 1848. évi december 27-én az Akadémiában tartott előadásában számolt be e nevezetes leletről s a királyi sírok tartalmául II. vagy III. Béla és neje tetemeit véleményezte. Irni — mint föntebb láttuk — csak négy év múlva, 1853-ban írt e sírok felől.

az egyházi s polgári jóllétet gyarapította, a hazát virágzóvá tette.»¹

Úgy *Érdy*, mint később a székesfehérvári ásatások vezetője, *dr. Henszlmann Imre*, nem mellőzhették e kis füzetkét, midőn e nevezetes leletről és annak magyarázatáról írtak. Az utóbbi szószerint idézve, érdemileg át is vette művébe az egész füzet anyagát.²

A következő 1849-iki s a folytatólagos évek szomorú időszaka nem nyújthatott reményt arra, hogy — a mi iránt minden lelkes magyar hazafias érzése egész pietásával viseltetik — szakszerűn vezetett ásatások útján derítessék föl a sz. István által épített bazilika, mely a magyar nemzetnek egykor az volt, a mi a francziának St-Denis, Reims, a németnek Aachen, az angolnak Westminster. A nemzeti kegyeletre valló ez óhaj teljesülése jobb időkre maradt, a mikor a hazafias érzésnek nem kellett visszafojtva vesztegelnie.

De lássuk most főbb vonásaiban Pauer első emelkedését pályáján.

A theologia helyettes tanárából 1849-ben nyilvános rendes tanár lesz, még pedig kedvelt tárgyainak, az egyháztörténelemnek és egyházzajognak lelkes előadója. Tanítványai ma is áldva emlegetik mesteröket, a ki hazafias szellemű irányban, buzdítólag, önképzésre serkentve tölté be helyét. Lelke szikráit bölcséleti tanulmányai alkalmával *Horvát István* előadásainak tűzéből merítette,³ kinek befolyása, míg ajka és tolla szolgálták érzelmeit, folytonosan érezhető vala rajta.

Tanszékéről püspökének, Farkas Imrének bizalma 1852-ben a titkári hivatalba szólítja, melynek buzgó betöltése közben 1854-ben főpásztora előterjesztésére IX. Pius pápa tiszteletbeli káplánjává nevezi ki, a mi csak kezdete lőn fokozatos előléptetésének. Ő Felsege 1858. évi január hó 17-ikén székesfehérvári kanonokká, budai főesperessé, püspöke pedig egyházmegyei irodája igazgatójává nevezte ki. Két év múlva

¹ U. o. 33—34. lap.

² *Henszlmann Imre*. A székesfehérvári ásatások eredménye. 1864. 209—212. lap.

³ V. ö. *Pauer János*, Horvát István emléke 18—19. lap.

ismét visszatér kedvelt tanszékére, melyet újból 1860—67-ig lelkesedéssel lát el.

Időközben az Esztergomban tartott tartományi zsinaton (1858. szept. 19-én okt. 3-ig) káptalanát képviseli s mint jegyző szerepel. A következő évben azon kitüntetés éri, hogy az esztergomi érsek az egyházmegyéje főünnepére, sz. Adalbert napjára öt kéri föl szónoklat tartására, mely felszólításnak ápril 22-ikén megfelelve, tehetségeit új oldalról mutatja be.

1862-ben (november 13-án) a Megváltóról nevezett szegzárdi apáti czímet nyeri, négy év múlva (1866. nov. 19-én) biduai választott püspökké és helytartósági tanácsossá lesz, hol megnyílik számára az a munkálkodási tér, melyből a megyés püspöki gondok közé már csak egy lépés vezet.

A Gondviselés ezúttal máskép határozott. Az alkotmány visszaállítása után, a kinevezett felelős minisztérium, melynek munkakörében ideiglenesen *Pauer* megmaradt, figyelmét azon egyházi férfiak érdemeinek méltatására irányítja, a kik a szabadságharcot követő időkben hazájokért méltatlanságokat szenvedtek.

Pauer tehát visszatért egyházmegyéjébe, hol már az előző évben nem csekély feladat megoldásában járt el. Nevezetesen a belső megújítást igénylő székesegyház helyreállításának vezetését vette kezébe, a mi 1866. évi május 23-ikától öt hónapon át (november 25-ig) csaknem minden idejét igénybe vette. A beszentelés ünnepélyére «Emléklap» czímmel kis füzetet tett közzé, melyben a székesegyház történetét, a szerencsésen végrehajtott restaurálást főbb vonásaiban megismertette.*

Az elárvult egyházmegye Jekelfalussy Vinczében új főpásztort nyervén, ennek bizalmából az időközben (1867. évi július 27-én) éneklő-kanonokká előléptetett *Pauer* 1869-ben püspöki helynökévé (Vicarius Episcopalis) és általános ügyhallgatóvá (Causarum Auditor Generalis) nevezetvén, az egy-

* Teljes czíme: «Emléklap a székesfehérvári székesegyház beszentelési ünnepére nov. 25-kén 1866. Irta *Pauer János* apát s kanonok, magyar akad. tag. Székesfehérvár.» 74 lap. E füzetke *Simor János* gyóri püspöknek van ajánlva, a ki szülővárosa megújított székesegyházát fölszentelte.

házmegye ügyei vezetésének gondjai javarészből az ő vállaira neheztedtek.

V.

Az 1872. év Pauer életében nagy változást idézett elő. A mi elől mindenkor szerényen kitérni törekedett, annak mégis be kellett következnie.

Jekelfalussy Vinczét folytonos betegeskedése szelidebb éghajlat fölkeresésére kényszeríté. Húzamosabb időn át egyházmegyéje ügyeinek vezetésétől csak úgy tartózkodhatott távol, ha főpásztori gondjait segédpüspökre bízhatja. Alkalmasabb embert erre káptalanában Pauernál nem is kereshetett. Az egyházmegye vezetésében jártas titkárból lett kanonok, a ki évek során át helynöki minőségében püspökének jobbkezévé lön, kétségkívül kitünő választásnak ígérkezett. A püspököt a hosszasan elnyúló tárgyalások azonban kevés reménnyel kecsegtették. Pauer fölszenteltetéséről hallani sem akart. Ismételten kijelenté, hogy sorsának folyásán változtatni nem óhajt, felelősségét súlyosabbá tenni nem hajlandó. Püspöke e határozott fellépés daczára sem tágitott. Kész volt Rómában személyesen a pápánál megtenni a lépéseket, melyek sikerre is vezettek. Az egyház fejének parancsa előtt fiúi engedelmességgel meghajolt az, ki eddig lelke meggyőződésének tiltakozó szavával a mások által kitüntetésnek tekintett méltóságot magától minden áron elhárítani iparkodott. Volt alkalmam bele pillanthatni a bizalmas levél-váltások tartalmába, melyek ez ügyre világosságot vetnek. Belőlök Pauer kiváló lelki tulajdonait tanultam becsülni és csodálni.

Az akadály el levén háritva, IX. Pius pápa őt 1872. év elején tartott consistoriumban olympiai püspökké (in partibus infidelium) præcanonisálván, még ugyanazon évi június 23-án, Péter és Pál apostolok ünnepén Simor János herezegprimás és érsek által az esztergomi főegyházban felszentelte.*

* Co-consecratorokul *Peitler Antal József* váczai megyés és *Szabó József* fölszentelt püspökök működtek közre. V. ö. «Magyar Állam» 1872. év 148—3734. sz.

Alig két évig tartott tevékeny munkásságu segédpüspökös-ködése, midőn *Jekelfalussy Vincze* 1874. évi május hó 15-én. Rómában váratlanul meghalt. Most már az egész egyházmegye vezetésének összes teendői reá hárultak. Az előző évben (1873. szept. 3-án) nagypréposttá léptettetvén elő, a káptalan osztatlan bizalma feléje fordult s őt helynökké választotta.

A munkától soha sem idegenkedett, hiszen mindig eleme volt a foglalkozás: de felszentelt püspöki állásában helyzetét méltán súlyosabbnak érezte, midőn a felelősség — a főpásztor halálával — egészen az ő vállaira nehezedett. Egy ideig talán ezt is békével és megadással tűrte volna, ha az elárvult egyházmegye vezetése közben, a befolyással bíró főrangú családok s a hozzájuk csatlakozott közérzület nem támasztott volna ismét felhőket, békét és nyugalmat sovárgó lelke egére.

Alig némúltak el a gyász-zsolosmák hangjai, melyekkel a megyés püspököt hányatott élete után pihenőjére kísérték, midőn mind hangosabban megszólalt a közvélemény Pauernek székesfehérvári püspökké való kineveztetése mellett. A felhangzott óhajnak erősbulése, mely másban örömet és ambítiót keltve előidézte volna hajlandóságát, az ő szívében a félelmet rettegéssé fokozta. Nem egyszer könyek között tiltakozott s érvelése egész apparatusával védekezve, mindenkit elnémítani iparkodott. Még azokkal szemben is volt argumentuma, kik őt rábeszélni igyekezték, eléje tárták: hisz már úgy is fölszentelt püspök, mint káptalani helynök a megyét vezeti, sőt — ha más megyéből ér valakit a királyi kinevezés — az új püspök nem fogja tanácsait nélkülözhetni. «Ha valamiben tanácssal szolgálhatok, szívesen fogom tenni, a mit a főpásztor belátása szerint fölhasználhat, de a felelősség nem lesz az enyém.»

Állandó ellenkezése és tiltakozása köztudomású volt. Ennek tulajdonítható egyrészt, hogy a komoly combinatiókban neve — a mi neki örömet okozott — háttérbe szorult. Hosszú idő óta nem derült föl számára kellemesebb nap, — 1875. évi június 11-ikénél, melyen ő felsége a székesfehérvári egyházmegyének *dr. Dulánszky Nándor* személyében új főpásztort adott. A káptalan és papság üdvkívánatait tolmácsoló küldöttséget Pauer maga vezeti; ünnepélyes beiktatá-

sakor ő üdvözli. Más körülmények között — azt lehetne mondani — hivatalos állása jelölte meg és írta elő számára e feladat teljesítését. Most lelke sugallatát és szíve örömét követve, ékes szólása egész teljével siet megfelelni, sőt — érzelmeinek kitörését visszafojtani képtelen lévén — az ifjú kor édes emlékei közül kilövellő sugarak gyanánt chronostichonokkal kedveskedik a december 14-ikén tartott ünnepre.*

A felelősséggel járó állást tehát ezúttal sikerült kikerülnie, de az új püspök bizalmának teljét nem volt oka visszatartatania. Mint helynök, általános ügyhallgató, a zsinati vizsgáló bizottság elnöke, a püspöki lyceumnak helyettes igazgatója, tevékenységének javarészét az egyházmegye ügyeinek elintézésére szenteli. Néhány év (1868) óta, a hazafias missiót teljesítő «Sz.-László-Társulat»-nak is alelnöki tisztét viselvén, koronkint részt vesz a főváros kulturális mozgalmában is.

Ily munkásság, bokros elfoglaltság közepett éri őt az egyházmegye alapításának százados évfordulója, melyre a megyés püspök és káptalan felszólításának engedve, egy terjedelmesebb irodalmi termék egybeállításán fáradozott. A szó szoros értelmében legyen mondva, hogy Pauer hónapokon át éjjeli nyugalomból áldozott munkája megalkothatására időt és fáradságot. Még így is könnyedén hangzik talán, de ezen áldozat nagyságát a hetven évhez közeledők méltányolhatják csak érdeme szerint.

A munka, melyről alább tüzetesebben szólok, az ünnepélyre elkészült s napvilágot is látott. De az ünnepséget már nem Dulánszky, a kit 1877. évi június 1-én a király kegye a pécsi püspöki székre nevezett ki s a pápa ugyanazon hó 25-én át is helyezett, hanem Pauer, mint — már másodízben — káptalani helynök vezette.

Tehát a püspöki szék ismét megürült: Pauerre ismét aggodalmakat és rettegést hoztak a napok. És nem alaptalanul. Csaknem az egész egyházmegye ismét őt kívánta főpásztorává. Az óhaj utat keresett és talált magának egész a trón számolyáig. Védekezése nem használt, mert határozott tagadó válaszára e szavakat nyéré ellenválaszúl: «Épen az,

* V. ö. *Pauer*, *Historia Diocesis Albaregalensis*. 320. lap.

hogy nem akarja a püspöki széket, bizonyítja erre legalkalmasabbnak, legméltóbbnak.»¹ Ezzel az ügy be volt fejezve, ő felsége ennek alapján határozott s 1878. évi december 25-én Pauer Jánost székesfehérvári megyés püspökké nevezte ki.² Ünnepélyes székfoglalását 1879. ápril 24-én az egyházmegye osztatlan örömnnyilvánítása között tartá meg.³ Mindenki örült, csak ő könyezett, előre érezve homlokán a főpásztori mitra töviseit. . . . Hivatalos működésének gondjai között támadt bajainak es keserőségeinek okait kifürkészni, feltárni ezen emlékezésed keretén kívül esik.

Fordítsuk inkább figyelmünket kifejtett munkásságának virágai felé, melyek időről-időre neki vigaszt nyújtottak.

Már a hatvanas években nagy buzgósággal működött közre a nemzet nagy költőjének, Vörösmarty Mihálynak Székesfehérvárott emelt szobor előmunkálataiban, mint bizottsági elnök; részt vett a «Vörösmarty-kör» megalapításában s 1871-ben felolvasást⁴ tartott ennek ünnepélyes ülésén, melyet a halhatatlan emlékü költő születése előestéje évfordulóján szokott rendezni a bizottság.

A «Fejérmegyei és városi történelmi és régészeti egylet» nemcsak megalakultát, de gyűjteményeinek jelentékeny részét is az ő lelkes fáradozásának és bőkezűségének köszöni. A székesfehérvári országos kiállítás alkalmából — mint a régészeti osztály elnöke — 1210 darab (köztük 63 arany és 941 ezüst) éremből értékes gyűjteményt állítván össze, azt az egyletnek ajándékozta.⁵ Pár évvel később, ezen egyesület mu-

¹ A Felség első tanácsosának ezen szavaira, később, megyés püspök korában Pauer egy hivatalos beadványában hivatkozott is.

² XIII. Leo pápa az 1879. évi február 28-ikán tartott consistóriumban helyezte át az olympi püspöki székről a székesfehérvárra.

³ V. ö. «Religio» 1879. I. félév 35. sz., 279. lap.

⁴ Székes-Fehérvárott koronázott királynők. Történelmi értekezés. A «Vörösmarty-kör»-ben nov. 30. 1871-ben tartotta Pauer János cz. püspök és kanonok, m. akad. tag. Székesfehérvár 1872, 8 r. 42 l.

⁵ V. ö. Jegyzék azon éremgyűjteményről, melyet mlgos és ft. Pauer János székesfehérvári püspök úr a fejérmegyei és városi történelmi és régészeti egyletnek ajándékozott. A székesfehérvári országos kiállításra rendezte és lajstromozta dr. Czobor Béla. Székesfehérvár, 8 ré, 32 lap.

zeuma kiszorúlván a megyeház épületéből, mint megyés püspök, a papnevelő intézet falai között nyújtott neki menhelyet.

A m. nemzeti múzeumról sem feledkezett meg; több ízben részesíté adományaiban, melyek közül elég legyen a pátkai arany-filigrános ezüst fibulát említenem, mely műdarab intézetünknek egyik nevezetességét képezi.¹

1880-ban ismét szép alkalma nyílt irodalmunk egyik jelesének a «nemzeti lélek tüzes ébresztőjének», *Virág Benedeknek* emlékét megünnepelni halálózása ötvenedik évfordulóján. A nemzet kegylete emléktáblával jelölte meg a budapest-tabáni házat, hol Virág lakott és meghalt. A bizottság az elnöki tisztt elvállalására Pauert kérte föl, a ki azt készséggel elfogadta, mint levelében írja «azért is, mert Virág Benedek egykor fehérmegyei áldozár, és a magyar irodalom lelkes előmozdítója volt».²

Az ünnepély Akadémiánk és egyéb irodalmi társulataink s a nagy közönség élénk részvéte mellett szeptember hó 13-ikán tartatott meg.³ Pauer lendületes hazafias szellemű beszédét, melyet Virág érdemei méltatásának szentelt, e szavakkal fejezé be: «És most, félszázad mulva, fél város talpon s a város atyáinak dicséretes példáját követve minden rendű és rangú, kicsiny és nagy és azok, kik ugyanazon téren működnek, az irodalom bajnokai mind vetélkedve sietnek Virág irányában leróni a tisztelet adóját! Miért? mert az erényes férfiút a dicsőség holta után is úgy követi, mint testet az árnyék; mert a római költő szerint: «Virum laude dignum, Musæ vetant mori, A halandóság fia halhatatlan érdemek által».⁴

Hasonló feladat megoldásával tisztelte meg Pauert a

¹ V. ö. Archæologiai Értesítő XIV. köt. 1880. 62—65. laprajzzal.

² Déry Mihály plebánoshoz intézett soraiban.

³ Leírását tüzetesen adta a napi sajtó. V. ö. «Egyetértés» 1880. évi szept. 14-iki (255.) számát.

⁴ A beszéd egész terjedelmében olvasható az «Egyetértés» 255. száma tárcza-rovatában. — Ugyanezen alkalomból megjelent dr. *Toldy Lászlótól* «Adalékok Virág Benedek irodalmi munkálkodásához» Budapest, 1880, XXIV és 58 lap, melyet szerző Pauernak, «mint a Virág-émlékünnepélyt rendező bizottság elnökének» ajánlott.

bizalom 1884-ben, midőn nem kisebb hazafias lelkesültség közepett, a nagy nevű és érdemű történetbúvár, *Horvát István* születésének századik évfordulóján Székesfehérvár városa szintén emléktáblával jelölte meg a házat, melyben nagy fia született. Nemcsak mint történetíró, de mint egykori mesterét, tanárát is alkalma nyílt ünnepi beszédében méltatni a kegyelet és hála hangján, melynek mélysége minden során visszatükrözik.¹

Még egy ünnepen kellett főszerepet vinnie életében, melyen azonban nem ő parentált, hanem őt parentálták. Értem arany-miséjét, melyet 1888. évi augusztus 20-ikán mutatott be a Mindenhatónak. Jól eshetett atyái szívének a ragaszkodás sok oldalról és sokszorosan nyilvánított jele, melylyel őt papjai, barátai és tisztelői ez alkalommal elhalmozták.

Az ős koronázási város pár napra ismét felölté régi dicsősége fényes mezét; falai között az öröm, lelkesedés őszinte hangjai visszhangoztak. Az egyházmegye hívei, élükön József főherczeggel és nejével siettek emléktárgyakkal megörökíteni e napot. A főherczegi pár ezüst ékítéssel borított ébenfa házi oltárkával kedveskedett jubiláló főpásztorának, mely ajándékot fejedelmi értékűnek mondanak a szemtanúk. A főrangú és előkelő családok zománczokkal és gyémántokkal ékített ezüst pásztorbotot nyújtanak át, melynek becsét emeli az ajándékozók bevéssett névsora. A nőegylet ünnepi miseruhát, a papság fényes kelyhet ajánl föl e napon püspökének. Az ünnep magasztosságát az egyes hitfelekezetek képviselői is sietnek fokozni tiszteletök és becsülésöknek adva kifejezést a tudós, az érdemekben gazdag férfiú iránt.²

¹ Horvát István emléke. A magyar ős-történelem jeles földerítőjének születése századik évfordulóján május 11-én 1884-ben tartott ünnepély alkalmával a megye teremében mondotta *Pauer János* püspök. Székesfehérvár. Kis 8-rét, 19 lap. — Pauer egyik értekezésén, melyet «Herennius- és Postumius-érmek» cím alatt írt, erősen megérezik *Horvát István* iskolája.

² Tüzetes leírása a helyi lapokban: *Szabadság* VIII. évf. 100 és 101. sz. *Székesfehérvár és Vidéke* XVI. évf. 101. szám. Fölemlítendőnek vélem kitüntetései közül a következőket. Ő Felsőége még mint

Sok fájdmára szolgált gyógyírul ezen ünneplés bensősége, sok keserűségére nyújtott jótékony enyhülést.

VI.

Akadémiánk működését a szabadságharc és reá következő szomorú korszak megszakította. 1847-től kezdve 1858-ig szüneteltek a munkás kezek s e hosszú idő alatt a halál nagy pusztítást vitt véghez tagjai sorában. Nem volt mód és kedvező alkalom a hiány pótlására és a félbeszakított működés folytatására. Munkásságot ez idő alatt csupán a «Szent-István-Társulat» fejtett ki, legkiválóbb íróinknak mintegy menedéket nyújtva. Végre 1858. évi december 15-ikén fölviradt ismét a várva várt nap, melyen az Akadémia ünnepélyes közülését * gr. Dessewffy Emil elnök a következő szavakkal megnyithatta: «Tizenegy év óta ma gyűltünk ismét össze először, hogy megtartsuk intézetünk ünnepélyes közülését. Alkotóink szándéka ünnepélyesnek akará évenként az oly összejövetelt, melyen nyilvánosan adott számot működéséről ez intézet a hazának, és kegyeletünk az időközben elhunyt tagoknak gyászbeszédekben szokta megadni a kiérdemlett tisztességet. Fájdalom vegyült e szerint ezelőtt is mindig azon visszatekintésünkbe, melyekkel irodalmi haladásinkat átpillantók és közülésünk egyszersmind irodalmi gyászünnep jellemével birt mindenkoron. Mennyivel komolyabb természetű tehát ma az ily ünnep, tisztelt Akadémia! midőn minden visszatekintésbe a különféle fájdalmas érzések sokasága ellenállhatlanul tolja magát be, ma, midőn sorainkon végig tekintünk, a tizenegy év alatt társakban szenvedett veszteségek egyszerre lépnek lelkünk elébe: mennyivel komolyabb most, midőn azon feladást, melyet alkotóink hazaszeretete tüzött elénkbe, a lefolyt tizenegy év tanúságainak birtokában

kanonokot királyi tanácsosává nevezte s 1877-ben a II-od osztályú vaskorona-renddel díszíté föl. A budapesti kir. m. Tudományegyetem pedig 1880-ban ünnepelt jubileuma alkalmával, *tiszteleti hittudori* oklevéllel fejezte ki irodalmi érdemei iránt elismerését.

* V. ö. A m. tud. Akadémia 1858. decz. 20-án tartott ünnepélyes közülésének tárgyai. Buda 1859, 3. lap.

újra szemügyre venni, nyilik meg előttünk az alkalom! Nagyon tisztelt Akadémia! azon hézagok, melyeket sorainkon észre venni lehet, nagyok nemesak, ha a számot tekintjük, de nagyok még inkább, ha veszteségeink magasb szellemi jelentőségére figyelmezzünk. Az új érdemek és jelességek, melyeket magunkba felveszünk, csak enyhítik, de nem törölhetik el fájdalmunkat; mert nekünk, kiknek oly sokra van szükségünk, minden valódi veszteség pótolhatlan kárnak színében jelenik meg». ¹ Az újonnan megválasztott tagok az Akadémia köréhez tartozó tudományszakok minden ágának művelői közül szemeltetvén ki, alapos reményt nyujthattak a több, mint egy évtized előtt félbeszakadt munkásságnak serény, fokozott folytatására. Közöttük találjuk *Pauer Jánost* is, kire első sorban pályakoszorús műve hívta föl Akademiánk figyelmét. Kétségtelenek látszik előttem, hogy ha az 1848-ban tervezett nagygyűlés megtartható lett volna, már akkor tagjai közé iktatta volna Akademiánk öt és másokat, kiknek irodalmi érdemeiért csak most nyujthatta elismerését.

Székfoglaló értekezését «Ösök emléke» címmel 1859-ben, november hó 7-ikén tartotta meg, mely saját kiadásában látott napvilágot. ²

«A tárgy — úgymond — mely körül beszédem fonalát szöni szándékom, eme kérdések fejtegetése: Vajjon az ős magyarok Pannóniába jövetelük idején, sőt mielőtt e földre tettek lábukat, viseltettek-e már kegyelettel nemzeti történetük iránt? Van-e nyoma, hogy már a vezérek idejében voltak volna nemzetünknek történeti jegyzetei s évkönyvei?»

¹ A történelmi osztályba megválasztottak: tiszteleti tagúl gr. Mikó Imre. Rendes tagokúl: Csengery Antal, Fényes Elek, Podhradecky József, Wenzel Gusztáv. Levelező tagokúl: gr. Andrássy Manó, Czinnár Mór, Hunfalvy János, Ipolyi-Stummer Arnold, Kazinczy Gábor, Knauz Nándor, Konek Sándor, Magyar László, Nagy Iván, Pauer János, Paur Iván, Ráth Károly, Schröck (később Somhegyi) Ferencz, Szabó Károly, Szalay Agoston, Szilágyi Sándor és 16 külső lev. tag. V. ö. u. o. 54. l.

² «Ösök emléke, vagyis szerette-e a magyar nemzeti történetét? Voltak-e hajdan évkönyvei? Székfoglaló beszédben fejtegette a magyar tud. Akadémia gyűlésén nov. 7-kén 1859-ben *Pauer János*. Székesfehérvárott, özvegy Számmer Pálné betűivel. 1860, 8. r., 84 l.

Pauer ezen értekezésében kútfőtanulmányainak és olvasottságának oldaláról mutatta be magát. Negyvenkilenc cikkre osztott dolgozatában egybegyűjti mindazon adatokat, melyeket a hunnokra és magyarokra vonatkozólag Priscus Rhetor, Jornandes, Constantinus Porphyrogenetos, Luitprand műveiben, valamint Anonymus, Kézai Simon, Bonfin stb. íróinknál e kérdés megvilágítására talált. Nagy vonásokban megkísérti adni őseink műveltségi állapotát a honfoglalás idejében, keresve és csoportosítva isteni tiszteletök-, jellemök-, ruházódásuk-, fegyverkezési módjok-, építkezéseik-, vendégszeretetök-, föld-, nép- és csillagászati ismereteik-, stb. és a nemzeti történet becsülésére vonatkozó adatokat.

«Hol vannak — így fejezi be hazafias lendülettel értekezését — jelenleg ama kútfők, az ősök emlékét még Anonymus idejében is hirdető versek és krónikák? Lappangnak-e valamely könyvtár rejtekében, vagy a nehéz idők fürgetegei által elsöpörtetve, csakugyan végkép elenyésztek . . . ha az őskorból nemcsak azon történeti munkák és irományok, melyeknek pusztá emlékét az évlapok nyomán értekezésünkben felhoztuk, hanem azok is, melyekkel csakugyan birunk, mind elenyésztek, mind fölemésztettek volna, még akkor is hálával tartozunk az isteni gondviselés iránt, hogy a sokféle küzdelem, és viszontagság között föntartotta azt, mely a jövő sarjadék számára, jeles tettek által, történetet készíthet — a nemzetet. Az összes kereszténység, és Európa műveltségi fejlődése ügyében vívott nehéz harcok, és zordon idők miatt elenyészett történeti emlékeink helyett pedig, kárpótlásul a gondviselés nemzetünket a történet lapokon úgy rajzolta, mint a keleti fürgeteget felfogó erős szobrot, és rendületlen védfalat, melynek árnyékában a keresztény Európa századokig bátorságban nyugodott».¹

Akadémiánk elé 1861-ben két előadással lép Fehérvár multjáról és a székesfehérvári basilikáról értekezve,² majd 1870. évi október 10-ikén halljuk ismét felolvasását, melyre alkalmul a lambachi codex egykori birtokosának kérdése szolgált.

¹ 76—78 lap.

² Akad. Almanach, 1863. 233. lap.

Rómer Flóris az «Archæologiai Értesítő» I. évfolyamában¹ közölte *Fehér Ipoly* pannonhalmi beneczés levelét, melyben az általa talált érdekes codexről így ír: «Mult szeptember (1867) hóban Lambachba is elvetődtem, s itt egy régi díszkiállítású breviariumot találtam, mely a tulajdonosok előtt nagy becsben áll, s mely kétségkívül valami magyar egyházi férfiú tulajdon használatára készült. E mű részben magamat is érdekelt, de főleg miután a tulajdonosok fölkértek, közölném ezen emléket itthon valami szaktudóssal, a ki talán felvilágosítást adhatna a kérdéses breviarium eredetéről, birtokosáról . . . . A könyv hártýára van írva, diszes, mondhatni művészi kiállítással, mely kétségkívül valami nagyúri megrendelésre készült, mint ezt a festum purificationisnál arany csíkra írt szavak: «*dominici prepositi Albensis*» bizonyítják. A mű olasz mester kezéből került ki, a mint ezt egy oszlop körül tekerődöz szalag szavai: «Opus Francisci de castello ithallico de Mediolano» mutatják». — A szerencsés felfedező közölvén a breviariumban levő czímert, valamint a magyar szentekre vonatkozó tartalomrészről is: *Rómer* nyílt kérdésül tüzte ki: «melyik családhoz tartozott ezen *dominicus prepositus Albensis*? a kiről tudjuk, hogy 1474—95-ig prépost, 1496—1502-ig váradi püspök és personalis presentiae regiae, 1502-től pedig erdélyi püspök volt». Hogy a kitűzött kérdésnek némi ingert kölcsönözzön, a megfejtő számára jutalmul Henszlmann Imre «A székesfehérvári ásatások eredménye» czímű munkája díszpéldányát ajánlta föl a szerkesztőség.

A kérdés megfejtésével már a történelmi társulat ülésein a hazai archæologusok foglalkoztak, de sikertelenül.² Pauer széleskörű olvasottságának ismét tanújelét adta, midőn a kitűzött kérdésre megfelelt.³

¹ 105—107. lap: «Czímertani kérdés».

² Archæologiai Értesítő, I. évf. 106. lap.

³ Történelmi fejtegetés. Hirlapilag támasztott e kérdés fölött: Mi volt Domokos fehérvári prépost családi neve? (Mátyás kir. korából). A magy. tud. akadémia ülésén október 10-én 1870-ben tárgyalta *Pauer János* magy. Akad. 1. tag. Sz.-Fehérvárott, özvegy Számmer Pálnénál. 1870. kis 8 r. 42 l.

Ez értekezésnek egyedüli hátránya elnyújtottságában rejlik. Szerző általános hazai történeti kitérésekkel, valamint Domokos fehérvári prépost, később püspök, jobbra már ismeretes viselt dolgainak részletezésével mintegy mesterségesen — úgy látszik a kíváncsiság fokozása czéljából — előhozakodva, a név meghatározásának, mely szerint Kálmán-czay-nak ejtendő ki, csattanós voltát hatásában erősen megcsökkenté.

Bárha e néhány értekezésén kívül Akadémiánk körében nem láttuk őt a felolvasó asztalnál, tevékenységével mégis sok alkalommal hozzájárult feladata megoldásának sikereihez.

Igy a többi között 1862. évi május havában ő tesz jelentést azon újabb lelet felől, mely Székesfehérvárott a sz. István által épített basilika közelében napfényre jött s alkalmul szolgált az ősrégi templom alapjainak szakszerű kiásatására.

Az Akadémiánk kebelében akkortájt már serényen működő archæologiai bizottság vette kezébe az ügyet. Kiküldött tagjainak jelentése alapján lépéseket tett a városi tanácsnál, püspöknél és káptalannál pártfogásuk biztosítása iránt. Nagy érdeme van ebben Pauernek, a ki mint a városi bizottság és káptalan tagja, valamint az akkori püspöknek, Farkas Imrének bizalmasa, sikerrel egyengette a hazafias vállalat ügyét.

A közrebocsátott felszólításra, országos adakozás útján, csakhamar összegyűlt a szükséges tekintélyes költség s az ásatások vezetésével *dr. Henszlmann Imre* akad. tag bízott meg. Régészeti irodalmunk egyik érdekes termékében van megörökítve az 1862. évi szeptember hó 12-étől nov. 15-éig terjedt kutatások eredménye.* Azon szakférfiak között, a kik az ásatások vezetőjét a székesfehérvári basilikára vonatkozó adatokra és kiadatlan kútforrásokra figyelmeztették, találjuk Pauert, kinek műve bevezetésében nyilvános köszönetet is mond.

Élénken emlékezem sz. királyunk monumentális alkotá-

* A székesfehérvári ásatások eredménye. Irta *Henszlmann Imre* Pest, 1864. 4° 226 lap. IX táblával és a szöveg közé nyomtatott ábrákkal.

sának ezen részben kiásott alapjaira, hova nemcsak a város, de a messze vidék lakóinak örege-apraja, szívében a nemzeti múlt s őseink emléke iránt viseltető kegyelettel, zarándokolt. A szülők kézen fogott gyermekeiknek könyezve mutogatták és magyarázták az ősi koronázási város napfényre került e nevezetességét, mely nemzeti dicsőségünk és gyászunknak évszázadokon keresztül annyiszor tanúja és részese volt.

Pauer érdemeit, melyeket a sikeres ásatások körül szerzett, az archæologiai bizottság azzal hálálta meg, hogy 1863. évi január hó 6-án tagjává választotta, ezáltal a történeti és régészeti tanulmányok ismert buzgó munkásának működését biztosítva magának.¹ Java részben neki lehetett köszönni, hogy a közbejött akadályok miatt félbe szakadt ásatásokat, évekkel később, 1874-ben, folytatni lehetett.

Ezen ásatások megindítását már nem Akadémiánk archæologiai bizottsága, hanem az időközben (1872-ben) felállított műemlékek ideiglenes bizottsága 1874 május 29-ikén tartott rendkívüli ülésében tett indítvány alapján, a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium rendelte el. A vezetés ismét Henszlmann Imrére, a bizottság előadójára bízott, de egyúttal a miniszter megkereste Pauer Jánost, hogy a munkálatok eszközzésénél az előadónak «szíves segédkezet nyújtson.»² Az ásatások 1874. évi augusztus 16-tól nov. hó 7-ig tartottak, a mikor — tekintettel a költséges kutatások esekély eredményeire és a műemlékek e célra fordítható javadalmának kimerült voltára — miniszteri rendelettel be lettek szüntetve.³

Magam is naphosszat ott ültem az ásatások folyama alatt

¹ Több ízben tudósította a bizottságot érdekes régiségleletek felől. Így pl. az 1872. évi márczius 2-ikán tartott ülésen a «szentmihályi éremlelet» felől tett jelentést és küldte az érmek tábláit mellékletül az «Archæologiai Értesítő»-höz. V. ö. Archæol. Ertesítő VI. évf. 1872. 129. és 183. lap.

² L. a műemlékek orsz. bizottsága levéltárában az 1874. évi 65. és 79. sz. ügyiratokat.

³ U. o. 128. sz. — E rendelet 1874. évi okt. 30-án kelt és nov. 4-én érkezett le a bizottsághoz.

a helyszínén és — mint más helyütt már emlékeztem róla¹ — eleve volt alkalmam figyelmeztetni Heszlmant, még mielőtt a kutatásokat megkezdette, hogy a püspöki palota udvarán és kertjében nem fog találni oly jól conservált alapfalakat mint 1862-ben a falkerítésen kívül. Ennek okát abból sejtettem, mert a püspöki palota építkezésére kijelölt helyen belül talált romokat a század elején gazdag kőbányául tekintették s az új épület emelésénél kapóra kínálkozó anyagul fölhasználták, míg a falkerítésen kívül eső rész utczává hasíttatván ki, azonnal betemettetett s így az alapfalak a föld alatt érintetlenül fönmaradtak.

Sejtelmem és következtetésem alaposságát az eredmény, — tudományszakunk érdekében sajnós — igazolta. Az alapfalak különösen a pillérek helyén kőfaragó telepek törmelékeire talált, hol a palota építői a nagyszabású templom alapjainak hatalmas köveit saját czéljaikra földolgozták.

Pauer — kivált a hatvanas években — Akadémiánk üléseinek szorgalmas látogatója volt. Ezt bizonyítja, hogy 1865-ben, május 22-ikén tartott ülésen, a mikor a gyengélkedő gr. Desseffy Emil elnök levél útján tudatta az Akadémiával, hogy Ő Felsege a palota építésére 15,000 frtos adományával járult, a köszönetet mondó bizottságba Pauert is beválasztotta.²⁾ Később azonban egyházi kötelmei — káptalani és püspöki helynöki, majd megyés püspöki állásában — annyira kötve tartották székhelyéhez, hogy a hetvenes években gyérebben, később pedig már csak ritkán vehetett részt üléseinken. Érdeklődése azonban mindvégig élénk volt Akadémiánk ügyei iránt s napi olvasmányai között az «Akadémiai Értesítő» s egyéb kiadványaink kiváló helyet foglaltak el.

Pauer nagyobb szabású műve — mint föntebb érintettük — a székesfehérvári egyházmegye megalapításának 1877-ben ünnepeelt századik évfordulójára készült és jelent meg, ily

¹ V. ö. dr. Czobor Béla. A keresztény műarchæologia encyclopædiája. 182. lap.

² Az elnökön kívül tagja volt négy igazgatósági tag, továbbá Korizmic László és Lónyay Menyhért tiszteleti, Zsoldos Ignác rendes és Pauer János lev. tag.

czím alatt: «*Historia Dioecesis Alba-Regalensis ab erecta sede episcopali 1777—1877. Cum introductione de vicissitudinibus Civitatis et Capituli olim collegiati. In memoriam anni sæcularis scripsit Joannes Pauer, Episcopus Cons. et Praep. Major.*» A 33 ívet meghaladó munka az egyház által használt latin nyelven van írva,* a miben, valamint anyagának megválasztásában és némileg földolgozásában is szerző, *Ipolyi Arnold* nyomdokait követte, a ki épen az előző évben adta volt ki «*Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis*»-ét. A kettő között van azonban egy szembeötlő különbség, a mennyiben Ipolyi munkája műtörténeti adatokban gazdag, azoknak mintegy tárházát képezi: Paueré ellenben a történeti tárgyalás emelkedett hangulatában van tartva. E különbséget a két egyházmegyében fönmaradt emlékek és a hozzájuk füződő történeti események okozzák. Míg a beszterezebányai egyházmegye, a török pusztításoktól megvédett hegy-völgyes vidékein, a XIII—XVI. századokból őseink pietását ma is hirdető templomok, szobrászati és festészeti művek, régi egyházi felszerelések, edények és öltönyök maradtak reánk: addig hazánk egykori fővárosában, királyaink koronázási és temetkezési helyén és környékén alig tudunk valamit felmutatni a középkorból. Sz. István basilikáját, mely a nemzet kegyeletének századokon át méltó tárgya volt, romba döntötték a háborus idők; a középkorból mindössze azon kis kápolna áll már csak, melyet Kálmánczay Domokos fehérvári prépost a XV. század második felében épített. Az egyházmegye területén korának, stýljének egyik remek alkotása, a zsámbéki temp-

* Álljanak itt a mű előszavának ide vonatkozó sorai: *Quod autem hoc scribendi genere usus fuerim, lingua scilicet latina, cum mihi idem fuerit, sive unam, sive aliam in exarando sequi linguam; cum tamen e multis obtutibus prior ratio scribendi electa fuerit, id prompte sequebar. — Scripsi igitur e communi consilio lingua latina, a sæculis dicta erudita vel eruditorum, compellata mortua, in viventis tamen Ecclesie matris sinu, semper viva. Quæ etsi nostris temporibus, ad profundioris doctrinæ detrimentum, neglecta et pene sepulta iaceat, ob reconditos tamen in se eruditionis thesauros, auri naturam præ se ferens, nec rubigine temporis consumitur, nec interno pretio destituitur.» Pag. 6.*

lom romokban áll, de még így is méltó csodálatot kelt nemes arányaiban és meglepő műkivitelében. A mai székesfehérvári egyházmegyének csak történetileg kimagasló multja van, melyhez nemzeti nagyságunk korszakai szerint úgyszólván fajunk egész története elválhatlanul hozzá fűződik.

Pauer műve 134 czikkre osztva öleli föl az egyházmegye történetét, fejlődését és jelenlegi állapotának ismertetését.

Munkája elején a török uralom előtt lefolyt századokról szól, bemutatva Székesfehérvár város régi kiterjedését, fekvési viszonyait, épületeinek jelességét, elöljáróinak kiváltságait.

Tüzetesen értekezik a sz. korona őrzéséről, az országos levéltárról, a városról, mint a megye székhelyéről, két hiteles helyéről (*loca credibilia*), a harminczadszedési hivatalról, pénzbevéltó és verő intézeteiről. Lelkesedéssel ismerteti sz. István basilikáját, kápolnáival és oltáraival, köztük Nagy Lajos és I. Mátyás sírkápolnáit, kellő világításba helyezi a székesfehérvári prépost közjogi állását, a ki egy érseknek vagy püspöknek sem volt joghatósága alá vetve, sőt jelenléte nélkül a koronázás érvénytelen volt. Kegyelettel sorolja elő ezen basilikában koronázott és eltemetett királyok és királynők neveit, ismereti síremlékeiket.

Majd áttér a sz. Péterről, sz. Miklósról, sz. Jakabról és sz. Mihályról nevezett templomok, a keresztesek, a sz.-domonkosiak, sz.-ferencziék, augustinusok és pálosok kolostorainak, valamint az apácza-zárdák tárgyalására. Külön fejezetet szentel a bold. Szűz, sz. István király, sz. Imre, sz. Márton és sz. Borbála tiszteletére emelt kápolnáknak, melyek — sajnos — rendre mind elpusztultak.

Előszórájának egész melegével írja le a 21. cikkben a máig fennálló sz. Anna-kápolnát s ismerteti alapítóját Kálmánczay Domokos prépostot, kinek nevére az ő kutatásai derítettek fényt. A középkorról szóló fejezetek sorát az iskolák és könyvtárak ismertetésével zárja be.

A mohácsi csatavesztés után a székesfehérvári basilika utolsó ünnepéyeit vázolja élénk színekkel: t. i. Zápolya János koronázását, II. Lajos temetését, I. Ferdinánd és neje Anna koronázását, továbbá Zápolya temetésének gyászszertartásait, a ki az ott eltakarított királyok sorát bezárja.

A város fénykora ezzel lejárt. 1543-ban a török ostrom alá veszi és elfoglalja. Részletesen és megkapó hangon vázolja a város sorsát, a lakosok leöldösését, a basilika kirablását, Zápolya tetemeinek sírhelyéből történt kiszóratását, valamint a templomok, papok és szomszédos egyházak vesztét, pusztulását. A káptalan is a többiek sorsára jut, elenyészik; a prépost és custos-méltóság csak czímében marad fönn és adományoztatik.

E közben két ízben megkísérlik a város visszafoglalását, a mi 1601-ben, szeptember 20-án sikerül, de a diadal daczára gyászos lesz e nap, mert az utolsó perczben a török légbetörőpíti a basilikát, melyből hirmondó gyanánt csak I. Mátyás kápolnája marad meg. Ismerteti és rajzban adja a város visszafoglalása emlékére vert érmeket.

Az öröm nem sokáig tart. Egy év sem telt le, 1602. augusztus 29-ikén a török újból elfoglalja a várost s uralma alatt nyög az 1688-ig. Élénk színekkel festi e második szomorú korszak történetének részleteit, a város fölégetését, pusztulását. Ily állapotban jut ismét keresztény kézre a város 145 évi sanyarú megszállás után, 1688. május 19-ikén, mely napon Széchényi Pál veszprémi püspök tartja az ünnepélyes hálaadást.

A visszafoglalt város emlékére vert érmekek ismertetése után szól a lakosokról, a fönmaradt épületekről és templomokról, melyek ellátásáról gondoskodni siettek. A préposti méltóság, javaival együtt, csakhamar újból adományoztatik, valamint a custodiatus is. A szerzetesek közül elsők a szentferencziek, kik megkezdik apostoli működésüket, majd a paulinusok (rövid ideig), a karmeliták és jezsuiták alapítják házaikat s látják el a lakosok lelki szükségleteit. Nemsokára fölépül (1768-ban) az új plébánia-templom, melyet a jezsuiták gondoznak eltöröltetésükig. Helyökbe a gymnasium vezetésében a pálosok következnek, a kiket a császári parancs pár év multán szintén elsöpört. A káptalan visszaállítása az 1764/5. évi országgyűlésén mondatik ki törvény útján, a mit 1777-ben a székesfehérvári püspökség megalapítása követ.

Részletesen felhordva találjuk Pauer művében az alapítás fontos tényének minden mozzanatát, a káptalan és az

első püspök beiktatását, nemkülönben az egyházmegye beosztását, a plébániákat stb. Ezekhez járúl Mária Terézia adománya, sz. István fejereklyéje, hermája, melyet 1778. márczius 16-ikán kelt levelével az új székesegyház gondjaira biz, hova márczius 29-ikén érkezik meg vele a püspök. Közli hazafias ihletű magyar szónoklatát, melyet ez alkalommal tartott és méltatja főpásztori érdemeit, melyeket egyházmegyéje megalkotásában szerzett. Majd sorra veszi utódait, egész 1877-ig, felsorolva mindegyiknél az egyházmegyére jótékonyan hatott tényeit. Ezután áttér a káptalan tagjaira (1777—877), egyenkint életrajzi adatokkal számolván be. Ezen szakaszt követik a «Schematismus» beosztása szerint a címzetes kanonokok, egyházmegyei apátságok, prépostságok, püspök-udvari hivatalok, szentszék, püspöki lyceum és papnevelde, majd főesperességek szerint a plébániáknak történeti adatokkal bőven felszerelt ismertetése. Az egyházmegye tényleg működő papjainak rövid életrajzában fősúly van fektetve az irodalmi munkásságra, a mi által e műben szerző, az irodalomtörténetnek igen becses adalékokat nyújtott. A kötetet a ezisterciek, sz.-ferencziek, a kapuczinusok és a paulai sz. Vinczéről nevezett apácák kolostorainak ismertetése zárja be.

Pauer e munkájáról elmondhatjuk, hogy hosszú évtizedek alatt gyűjtött s — mint írói munkásságának alább bemutatott bibliographiájából kitűnik — részben már előbb feldolgozott temérdek anyagból építé föl ritka ügyszeretettel, lelkesedéssel, melylyel egyházmegyéje történetén utolsó perczéig példásan csüngött.

VII.

Pauer tudományoszeretét és az irodalom pártolásában kifejtett buzgalmát semmi sem bizonyítja fényesebben, mint jelentékeny és igen becses magánkönyvtára, melyet haláláig szorgalmasan és nagy költséggel gyarapított. Valóságos szenvedélylé fokozódott benne a bibliophileket jellemző érzék és lelkesedés, mely őt el nem hagyta élte napjának leáldozásáig.

Főntebb vázoltuk kegyeletét a múlt tiszteletre méltó emlékei iránt, melyeket — sokszor tetemes összegek árán —

egybegyűjtve, az elpusztulástól megóvni törekedett. Régészeti hajlama azonban nem volt képes versenyre kelni könyvgyűjtési szenvedélyével. Több igen érdekes, sőt maga nemében értékes műtárgyától könnyen meg tudott válni, de könyveitől nem.

Utolsó éveiben püspöki jövedelmének — mert a székesfehérvári püspökség hazánk egyházi javadalmai között a legszerényebbek közé sorozható — minden oldalról igénybe vett összegéből könyvtára fokozatos, mondhatni lázas gyarapítására, kellő fedezet nem telvén: kész feláldozni éremgyűjteménye értékes darabjait, sőt sorozatait s ezek elárusításából befolyó összeget javarészből könyvtára céljaira fordítani. Nagy volt és méltán, a leltározásra kiküldött káptalani tagok meglepetése, midőn éremgyűjteményének sajátkezüleg rendezett dobozait legnagyobb részt üresen találták: a gondosan vezetett bevételi és kiadási jegyzékek azonban megnyugtattak az iránt, hogy értékes arany- és ezüstérmein maga a püspök adott túl életében s azok értéke könyvtárába van bekebelezve.

Könyvgyűjteményéről sajátkezüleg írt életrajzában, mely a «*Historia Diœc. Albaregalensis*»-ben * látott napvilágot, följegyezve találjuk, miszerint 1877-ben negyven évi gyűjtés eredményeképp 10,000-nél több kötetet tartalmaz. Értékére nézve pedig, melybe könyvei neki kerültek, tíz évvel ezelőtt sajátkezű jegyzetéből tizenkét ezer forint világlik ki, a mit ő harmincz éven át könyvtárára költött. E számadásait több mint tíz, illetve húsz évvel élte túl, mely utóbbi időszakra könyveinek rohamos növekedése esik.

Már nagyprépost korában foglalkozott azon eszmével, hogy tekintélyes könyvtárát Székesfehérvár városának ajánlékozza. Nézett is alkalmas épület után, melyet e célra megvásárolni szándékozott, sőt egy ily házat ki is szemelt. Helyes számítása szerint a város culturális céljaira följánlott könyvtár csak akkor felelhet meg rendeltetésének, ha alkalmas helyiségben nyilvános közkönyvtárkép a tudományok ágaival s általán az irodalommal foglalkozóknak nyitva áll. Nehogy

* 363 lap: «*Bibliotheca eius quadraginta annorum defluxu comparata excedit decem millium volumina.*»

azonban ajándékával teher háruljon az amúgy is szerény jövedelmekkel rendelkező városra: egyfelől helyiséget, másfelől a könyvtár megőrzésére és gyarapítására elégséges alapítványt óhajtott biztosítani.

Nemes, fenkölt szándékának megvalósítását, melyen lelkesedéssel csüngött, megzavarta püspökké való kineveztetésének eseménye. Főpásztori állása új kötelességeket szabott eléje, melyek közé könyvtárának sorsa is be vonatott.

A székesfehérvári püspökség könyvtára régi művekben ugyan gazdag, de az újabbkori irodalom termékeiben szegénynek mondható. Ennek egyik oka abban rejlik, hogy a székesfehérvári püspökök közül többet (Vurumot, Kopácsyt, Karnert és Dulánszkyt) ért az a kitüntetés, hogy jobb javadalmakra helyeztettek át s így magánkönyvtáraikat újabb püspöki székhelyökre magokkal vitték.

Pauer szándékának megváltozását eléggé indokolja e körülmény, melylyel neki, a ki nemcsak püspöki székhelyéről el nem kívánkozott, de még a meglévőre sem vágyott, számolnia kellett. Első gondjai közé tartozott könyvtárának méltó fölállítása, melyet a püspöki palota e célra rendelkezésre álló helyisége befogadni képtelen volt. Átalakítván és tetemesen megbővítvén a püspöki könyvtárt, könyvei nagy részét itt helyezé el, mintegy eleve bekebelezve a püspöki vagyonhoz tartozó könyv-gyűjteménybe. Az e helyiségekből kiszorult szekrényeket ismét dolgozó szobájában állítja föl, régi ott-honát, mely kanonok és nagyprépost korában legkedvesebb, mondhatni állandó tartózkodási helye vala, magának ilykép visszavarázslandó.

E korszakra esik, mint az imént említém, könyvtárának rohamos, hogy ne mondjam lázas szaporítása, növekedése. A hazai jobb nevű, továbbá olasz és németországi antiquariussokkal sűrű érintkezést, levelezést folytat, melynek eredményekép nem havonkint, de csaknem hetenkint ládászámra kapja a tervszerűn kiszemelt könyveket, közöttük drága illusztrált kiadásokat és ritka nyomtatványokat. Nem csoda tehát, hogy halálakor a leltárban könyvtára 20,000 kötetre becsültetett.

Kiváló előszeretettel gyűjté a könyvnyomtatás zsengeit,

az ú. n. *incunabulumokat*, s a mennyiben hozzá férhetett, az *írott codexeket*. Képes volt utolsó pénzét is odaadni, képes — mint említém — éremgyűjteménye kiváló darabjaitól megválni, hogy egy-egy kedvező alkalmat el ne szalaszszon, hogy könyvgyűjteményét egy ritkasággal gyarapíthassa. Látható örömmel szokott dicsekedni ő, a ki egész életén át visszavonulni vágyó, szerény és dicsekvő nem vala, ha egy jó fogást sikerült tennie, ha valami ritka darab birtokába juthatott. Incunabulumainak száma meghaladja a *három százat*, melyek között több ritka és becses példány található.

Kiterjedt figyelme és érzéke könyveinek, kivált incunabulumainak és codexeinek külalakjára is, a mi — legtöbbször esetben — nem szokott megfelelő lenni a kornak, az izlésnek. A mennyire egy vidéki város a könyvkötészet terén ezen irányban elfogadható munkáskezet fölmutathat, iparkodott azt felkarolni s oktatta vezetni. Ritkább könyveit a régi kötésekhez hasonlóan borjúbőrbe, pergamentbe kötteti, csatokkal és hátukon középkori betűkből szerkesztett címekkel látja el.

Nem is érezte sehol oly jól, annyira otthon magát, mint könyvei között. Harminez esztendeig volt szerencsém ismerni; nála igen gyakran — volt idő, hogy huzamosb időn át néha naponkint — megfordultam. Nem emlékezem soha egyetlen látogatásomra sem, a mikor kezében nem könyvvel fogadott volna, vagy őt nem olvasás közben leptem volna meg. Róla el lehet mondani, hogy könyveit nem pusztán szoba-dísznek tekintette, hanem szorgalmasan olvasta s a mikor könyvtára a tizenöt ezeret jóval meghaladta, még mindig első fogásra meglelte catalogus nélkül a mit keresett, a mire szüksége volt, annyira és annyiszor forogtak kezein könyvei.

Könyveiből kikölcsönözni nem igen szeretett. Jól ismerte a magyar irodalom-pártolók hagyományos szokását: könyvet csak ajándéknak s nem visszaszolgáltató kölcsönként kell tekinteni. Ha már a kölcsönkérés előtt ki nem térhetett, később volt — természetesen, ha nem drágább művek forogtak szóban — megvenni újból a könyvet s azt a kölcsönkérőnek *ajándékozni*. Én is így jutottam húsz év előtt az első régészeti munka birtokába, melylyel hasonló körülmények között megajándékozott.

Ha azonban a bibliophilek dicsőségére és kedvéért könyvtára kincseiből valamely kiállítás értékének emeléséhez hozzájárulhatott, akkor — bár nem minden lelki szorongás nélkül, a mit a mily könnyen érthetünk, ép oly könnyen meg is bocsáthatunk — készséggel helyt állott. Így részt vett több kisebb-nagyobb terjedelmű, köztük a székesfehérvári országos és az 1882-ben Budapesten tartott könyvkiállításon is, az e célból átengedett könyvek elrendezését, fölállítását reám bízva.¹

Könyvtára, minövel egyetlen előde sem dicsekedett, a püspökség tulajdonába ment át. Az állam által érvényesnek tekintett végrendelet hátrahagyása nélkül elhalt főpapok könyvei — «libri omnes» — a Kollonich-féle szerződés értelmében a püspökséget illetik. Pauer sem végrendelkezett s így könyvei e czímen is utódainak használatára, a püspökség tulajdonába mennek át. Könyvtárberendezési reformjai bizonyítják, hogy végrendeletileg sem intézkedett volna máskép. Nincs okunk kételkedni, hogy a hagyatéék eme része, mely kellő világot vet az elhalt férfiú tudományos és irodalmi érzékének fejlettségére, méltó becsben fog őriztetni. Lehet, hogy fog akadni még valaki, a ki elődének ezen szellemi kincsét kellőleg méltányolva, emléktáblába vésve fogja megörökíteni a kiváló mecénás nevét.²

¹ Összesen 15 kötetrel vett részt, melyek között tizenegy incunabulum volt (1475-től 1491-ig) és két hungaricum: *Balassa Bálint* Istenes énekei. Kassa, 1665. *Melleghi Franciscus* Bonum principium; consequentiæ pessimæ. Tyrnaviæ, 1680. Ez utóbbi két mű egyetlen ismert példányoknak vannak jelezve a kiállítás lajstromában. V. ö. Kalauz az orsz. magyar iparművészeti múzeum részéről rendezett könyvkiállításához. Budapest, 1882. 186—187. lap. A bibliophilek érdekl. várják könyvtára kéziratban maradt jegyzékének kiadását, melyen haláláig serényen és örömmel dolgozott. Ha már máskép nem telnék, legalább részenként az egyházmegyei «*Schematismus*»-ban közzé tehető lenne.

² Könyvtárában látható mellszobra gypsből, melyet *Szász Gyula* szobrászunk készített, a kit külföldi — kivált római — tanulmányútjaiban istápol. Pauer megérdemelné, hogy az egyházmegye e porló gyps helyett márványból vagy ércből készíttesse el néhai püspöke mellszobrát, melyet akár a könyvtárban, akár sírkápolnájában föl lehetne állítani.

VIII.

A főntebbiekben — bár nagy vonásokban — láttuk a tudomány és irodalom lelkes pártfogóját, a bibliophilt és író: hátra van még méltányolni benne az egyént, az embert.

Szelid természetének alapvonása a szerénység volt, mely őt még a közpálya nyílt terein is elvonultságra sarkalá. A föltűnés viszketegét nem ismerte. Boldognak, elégedettnek csak akkor érezte magát, ha észrevétlenül visszavonúlhatott a kíváncsiak és kérkedve szereplők elől. Mint a középkor tudományszomjas szerzetesei, valóságos cella-életet élt. Kanonoki, majd nagypréposti háza, a csend és folytonos munka hajléka volt, melyet nem zárt el soha senki elől. Püspöki palotájának termei reá nézve haláláig szokatlanok és terhesek voltak. Jellemző, hogy mint püspök, napjai legnagyobb részét azon udvari szobájában tölté könyvei társaságában el, hol huszonöt év előtt püspöki titkár korában lakott. A ki vele valaha érintkezett, a legjobb benyomásokkal távozott. Nyájas modora lekötelező volt, szívélyessége fölemelő. Jótékonyága meglehetősen sokakkal érezteté, de annyira zajtalanul, a feltűnés kerülésével gyakorlá ezt, hogy a gyámoltokon kívül igen kevesen tudnak fölele. Mint alattvaló pontos, lelkiismeretes és szorgalmas, előljáró korában apostoli buzgóságú, példás és alattvalóinak emberi gyengéit elnéző volt. Szelid lelkületével, kenetteljes szavaival sokszor lefegyverezte elleneit. Társai becsülték, papjai szerették és ragaszkodtak hozzája. Egyházmegyéje hivei — a főhercegi családtól, mágnásoktól kezdve le a legutolsó pörig — rajongtak érette. Főpásztori hivatalos útjai — hol már elrejtőznie lehetetlen volt — valóságos diadalutak voltak.

És mégis — mint már érintettük — e férfiú, ily tulajdonokkal megáldva, élte alkonyán a keserőség poharát fenéig kiüríteni volt kénytelen. A ki soha — talán még akaratán kívül sem — okozott másnak keserűséget, a ki modorában, természetében «angyal szelidségűnek» dicsértették, nehéz szív-fájdalmak közt, kedveszegetten látja alkonyatra szállani élete napját. A főpásztori kötelemekkel járó gondok nehéz göröngyei között a már-már nyugalomra térő zarándok kimerültnek érzi magát és sokszor visszasóhajtja azon

időket, a mikor elvonultságban a tudománynak és irodalomnak élhetett. Vigasztalást a mindennapi élet keserőségei között, melyekből neki bőven kijutott, ismét csak könyveinek kedvelt társaságában keres, de már ritkábban talál.

Az idegrendszerét megrendítő fájdalom és keserűség, melynek emésztő hatása immár szelid vonásainak elváltozásában is jelentkezni kezdett, kórágóra veti és rövid idő alatt fölemészti életerejét. Egy éve lesz, hogy május 15-ikén szíve utolsó dobant és szemei lezárultak.

Ravatalát számosak őszinte szeretete, becsülése és hálája állta körül.¹ Hiveinek ragaszkodását meglepően fejezte ki a szeretet találékonysága, midőn a püspöki palotától ki a temetőig, virágokkal hinték be utolsó útját. Porló tetemei a saját költségén emelt kápolnában pihennek, melyet sírhelyével együtt még életében elkészíttetett.²

*
* * *

Pauer nem született vezérszerepre. Visszavonultságig fokozódott szerénysége sohasem sarkalta őt a másokat vezérlő jogar magához ragadására. És a mikor magasabb tekintetek kényszeríték az aránylag kis és általa jól ismert egyházmegye vezetésének átvételére: félve, remegve nyult a főpásztori páleza után, melynek vezetésében inkább szelidsége, mint erélye nyert kifejezést.

Irodalmunkban a maga idején jelentékeny munkáival, ha nem hagyott is hátra nagy nyomokat, melyeken a tanítványok egész raja indulhatna mesterök után, mégis emléket biztosított nevének, melyet az irodalom-történetíró méltánylással fog emlegetni. Azon munkások közül való volt, a ki teljesen betölté helyét s most, mikor kidőlt sorainkból, a tudomány szeretetében legyen példája buzdító és emlékezete áldott!

¹ Akadémiánk nevében e sorok írója tett le ravatalára koszorút s temetésén az Akadémiát képviselte.

² V. ö. «Szabadság» 1889. IX. évf. 59—61. sz.

FÜGGELÉK.

Pauer János irodalmi munkássága.

I. *Önálló munkái.*

1. Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében. Árpádok időszakától korunkig. Jutalmazott pályamunka. Írta Pauer János a székesfejevári papnevelő-intézetben lelki-igazgató, hittudományi helyettes tanító és szent-széki ülnök. Székesfejevárott, özvegy Szammer Pálné betűivel. 1847. 8-rét, XIV és 518 lap.
2. A Székesfejevárott fölfedezett királyi sírboltról. (Képekkel.) Írta Pauer János. Székesfejevárott, 1849. 8-rét, 34 lap.
3. Öröm-ének. Farkas Imre püspök beiktatási ünnepére, a püspöki Lyceum nevében. Székesfehérvár, 1851. 4-rét.
4. A szent-keresztút. Székesfehérvár, 1851.
5. Vita Præsulum Alba-Regalensium. Székesfehérvár, 1853.
6. Memoria Capellæ S. Annæ, nunc Custodiatu Alba-Regalensis. 1858.
7. Ősök- emléke, vagyis szerette-e a magyar nemzeti történetét? Voltak-e hajdan évkönyvei? Székfoglaló beszédben fejtegette a magyar tud. Akadémia gyűlésén, nov. 7-kén 1859-ben Pauer János. Székesfehérvár, 1860. 8-rét, 84 lap.
8. A székesfehérvári szegények és betegek intézetéről. 1864.
9. Antigonus, egy ismeretlen böles fölfedeztetése. (Egy kis jellemvonás Renan ismeretes munkájához). Székesfehérvár, 1864. (Megtalált ismét lenyomatva *Lonkay Antal* ily című kiadványában: «Magyar védhangok Krisztus és a kereszténység mellett, Renan és a Renanisták ellen» Pest, 1864. 198—219. lap.)
10. Farkas Imre püspök életrajza. 1865.
11. Vestigia historica Basilicæ Alba-Regal. B. M. Virg. a S. Stephano rege conditæ; item Capellæ Custodiatu S. Annæ. Novis curis. J. P. Albæ-Regiæ, 1866. 8-rét, 38 lap.
12. Emlék-lap a székesfehérvári székesegyház beszentelési ünnepére nov. 25-kén 1866. Írta Pauer János apát s kanonok, magyar akad. tag. Székesfehérvár, 1866. 8-rét, 74 lap.
13. A Szt.-László-Társulat czéljáról. Székesfehérvár, 1869. 8-rét.
14. Szent Gellért püspök ereklyéinek emléke. Székesfehérvár, 1870. 16-rét.
15. A (székesfehérvári) hosszútemetői kápolna alapköve letételének okmánya. 1872.

16. Székes-Fehérvárott koronázott királynők. Történelmi értekezés. A «Vörösmarty-kör»-ben nov. 30. 1871-ben tartotta Pauer János cz. püspök és kanonok, m. akad. tag. Székesfehérvár, 1872. 8-r. 42 l.

17. Historia Diœcesis Alba-Regalensis ab erecta sede episcopali 1777—1877. Cum introductione de vicissitudinibus Civitatis et Capituli olim collegiati. In memoriam anni sæcularis scripsit Joannes Pauer, Episcopus Cons. et Præp. Major. Albæ-Regiæ 1877. 8-rét, XII és 527 lap; Dulánszky Nándor püspök arczképével és XII táblán régiségek és érmek rajzaival.

18. Herennius- és Postumius-érmek. A rómaiak és samniták háborúinak emlékei. (Kr. szül. előtt 320-dik év.) Írta Pauer János... Külön lenyomat a «Székesfehérvár» czimű lap VIII. évfoiyamából, 1878.)

19. Allocutio ad Clerum Populumque Diœcesanum, quam Illustrissimus ac Reverendissimus Dominus Joannes Pauer Dei et Apostolicæ Sedis gratia Episcopus Alba-Regalensis etc. servavit dum 24. Apr. 1879 canonice inauguraretur. Albæ-Regiæ. 1879. 8-rét, 24 lap. (Megjelent a «Religio» 1879. 37—40. sz.)

20. De anno jubilari elevati corporis S. Stephani I-mi Regis Hung. Apostolici. Albæ-Regiæ 1883. 8-rét.

21. Horvát István emléke. A magyar őstörténelem jeles földértőjének születése századik évfordulóján máj. 11-én 1884-ben tartott ünnepély alkalmával a megye teremében mondotta Pauer János püspök. Székesfehérvár, kis 8-r. 19 lap.

22. Supplementum ad Historiam Diœcesis Alba-Regalensis. Albæ-Regiæ 1887. 8-rét.

II. *Értekezései.*

23. Falusi oskolákról. (Helmeczy Mihály «Társalkodó» 1840. 27. és 28. szám; 106—108, 110—111. lap.)

24. Merita Catholici Regni Hungariæ Cleri. («Fasciculi Ecclesiastico-Literarii»). 1841. II. félév 341—356; 1842. I. félév, 83—92, 226—238, 355—368; 1842. II. félév 397—405 lap.)

25. Hunyady János végórája. («Religio és Nevelés» 1842. I. félév 135—137. lap.)

26. A leMBERGI egyesült görög érseknek megyéjebeli clerusához intézett pásztori levele. («Religio és Nevelés» 1842. II. félév. 241—250; 263—269; 279—283. lap.)

27. Szent Ágoston ereklyéinek átvitele Hippóba. («Religio és Nevelés» 1842. II. félév, 401—405. lap. «P. J.» betűk alatt.)

28. Nevelő s tudományos intézeteink története s azok fejlődésére a clerus befolyása. («Religio és Nevelés» 1843. I. félév, 249—255; 289—294; 310—318; 329—333; 344—358; 372—376; 394—400; 414—423; 1843. II. félév, 25—29; 33—36; 41—44; 49—52. lap.)

Ugyanebből kivonat: «Was hat der ungarische kath. Clerus vom Beginne des ungarischen Staates bis auf unsere Zeiten auf Volks-erziehung, Wissenschaften, wissenschaftliche Institute und Verbreitung einer allgemeinen Bildung gethan?» czím alatt a «*Pesther Tageblatt*» 1843. V. Jahrg. 98—102. számaiban (1—4 közlemény, 417, 421—422, 425, 429. és 434. lap.)

29. Hazánk sz. koronája és annak eredete. («Religio és Nevelés» 1844. I. félév, 33—38; 42—44; 49—54; 56—60. lap.)

30. Térítői s bibliai társulatok. («Religio és Nevelés» 1844. II. félév, 41—44; 49—52. lap.)

31. Sz. Margit szigete. («Religio és Nevelés» 1844. II. félév, 92—94. lap.)

32. Elméletek a leélt forradalom fölött. («Religio» 1850. II. évf. I. félév, 249—252; 257—260. lap.)

33. Az angolországi vallási mozgalmak fejlődése s mit várhat azokból az egyház. («Religio» 1851. III. évf. 107—109; 115—117; 121—124. lap.)

34. Elméletek a szentek canonisatiójáról. (Daniélík János «Emlékkönyvé»-ben. Pest, 1852. I. köt. 151—164. lap.)

35. Series Episcoporum Albaregalensium. («Schematismus Ven. Cleri Alba-Regalensis», pro anno 1853.)

36. Memoria Basilicæ B. Mariæ Virginis a S. Stephano conditæ. («Schematismus Ven. Cleri Alba-Regalensis» pro anno 1854. 7—21. lap.)

37. Egyházi nevezetes régiség. (A székesfehérvári székesegyház régi harangjáról szól e cikke. «Religio» 1855. II. félév, 298—299. lap. Ugyanott előleges tudósítás levél-alakjában feltele a 249. lapon.)

38. Historia Veteris Urbis Alba-Regalensis. («Schematismus Ven. Cleri Alba-Regalensis» pro anno 1860. 5—26. lap; 1862. 5—27. lap; 1864. 5—22. lap.)

39. Egy szerény gyűjtemény ismertetése. («Székesfehérvár» IV. évf. 1874. 37. és 38. sz. 230—231, 236—237. lap, 50 érem rajzával.)

40. Főt. Pauer János fölszentelt püspök és társulati alelnök úr ő méltóságának előadása. («A Szent-László-Társulat 1876. május 18-án Budapesten tartott XI. rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.» Budapest, 1876. 19—27. lap.)

41. Dr. Pauer János székesfehérvári püspök levele a szerzőhöz. (Károly János «Az öskeresztény irodalom monographiája.» Budapest, 1888. I. köt. III—IX. lap.)

III. Kiadásai.

42. Officia Cultus Divini ex indultu apostolico recitanda. E brevuario romano in usum Diocesis Alba-Regalensis reimpressa. Albaregiæ, 1873. 8-rét, 227 lap és index. *Név nélkül.*

43. Tóth István versezeti az Istenben boldogult néhai méltóságos Gróf Cziráky József ezeres kapitánynak életéről, táborozásáról, haláláról, 1742-ben. (Régi kézirat után.) Székesfehérvárott, 1881. 8-rét, VIII és 228 lap. Előszó gyanánt szolgáló ajánlással. *Név nélkül.*

IV. *Kéziratban.*

44. Mi az oka, hogy Magyarország legtöbb meghódított tartományát elvesztette? (Feleletül készült a m. tud. Akadémia által kitzűzött pályakérdésre, mely a közbejött szabadságharc után újból ki nem tüzetett.)

45. De Frisiis, sub Geiza 2-do in Hungariam immigrantibus. (Borgrave Emil francia író számára készült, a ki pályaművébe ezen értekezést fölvette.)

46. Történelmi ismertetése a saját könyvtára tulajdonát képező incunabulumoknak, a nyomdászat feltalálásától kezdve 1700-ig. (Közbejött halála miatt befejezetlen maradt.)

Ezeket kívül: Apró czikkei, könyvismertetései, bírálati, jobbjára név nélkül a «Fasciculi Ecclesiastico-Literarii» és «Egyházi literaturai lap» évfolyamaiban és pásztorlevelei az egyházmegyei «Literæ Encyclicæ» köteteiben láttak napvilágot.

Pauer János életrajzai.

1. *Ferenczy-Danielik*, Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény. Kiadja a Szt-István-Társulat. Pest, 1856. I. köt. 355—357. lap.

2. *Sarkady István*, Hajnal. 1867. Arczképpel.

3. Egyetemes Magyar Encyclopædia. Kiadja a Szent-István-Társulat. XII. köt. 1874. 59—60. lap.

4. *Moénich Károly és dr. Vutkovich Sándor*, Magyar írók névtára. Pozsony, 1876. 507—511. lap.

5. *Joannes Pauer*, Historia Diœcesis Alba-Regalensis. Albæ-Regiæ, 1877. 360—363. lap. (*Autobiographia.*)

6. *Károly János és Nyírák Sándor*, Emlékkönyv a székesfehérvári püspöki megye százados ünnepére. Székesfehérvár, 1877. 205—207. lap.

7. «Vasárnapi Ujság», 1879. (XXVI. évf.) 5. szám (Kenessy Alberttől), arczképpel.

8. Magyar Lexicon, XIII. köt. Budapest, 1883. 452—453. lap. (Rövidítve: dr. *Wekerle László*, Kis Lexicon, II. köt. Budapest, 1887. 1366. lap.)

9. «Szabadság» Székesfehérvár, 1888. (VIII. évf.) 100. szám, arczképpel. (M. I. betűk alatt Magdiés Istvántól.)

10. «Vasárnapi Ujság», 1889. 20. szám, arczképpel.

11. «Egyetértés», 1889. 134. szám.

12. «Pesti Napló», 1889. 133. szám.
13. «Magyar Állam», 1889. 113—9061. szám.
14. «Szabadság» Székesfehérvár, 1889. 59. szám.
15. «Székesfehérvár és Vidéke», 1889. 59. szám.

Irodalmi munkásságára vonatkozó adatok.

A M. Tud. Akadémia «Almanach»-jában 1861 (167—168. lap);
1863 (233. lap); 1880 (205—206. lap); 1888 (244—245. lap).
